

ДОСЛІДЖЕННЯ

передумов запровадження
нової практики
допиту/опитування дитини,
яка постраждала від
сексуального насильства

Дослідження
передумов запровадження
нової практики
допиту/опитування дитини,
яка постраждала від
сексуального насильства

Організація:

Жіночий консорціум України за підтримки BICE
(Міжнародного католицького бюро дитини) та
OAK Foundation.

Автор:

Євгенія Сльозка

Редактор:

Олексій Лазаренко

Партнери:

неурядові організації, незалежні експерти.

Термін проведення:

червень – листопад 2015.

Резюме	4	Зустріч дитини, постраждалої від сексуального насильства (потерпілої), з кривдником (обвинуваченим)	24
Глава 1. Методологія та статистика	5	Можливості уникнути допиту в суді	25
Методологія дослідження	5	Перепони до використання відеозапису допиту дитини в суді як доказу	26
Визначення та статистика злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством	8	Умови використання відеозапису допиту дитини в суді як доказу в справі про застосування сексуального насильства щодо неї	26
Узагальнення найпоширеніших рис, притаманних об'єктам (потерпілим) і суб'єктам (кривдникам) злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей	10	Допит за участю слідчого судді на етапі досудового слідства	27
Виявлення та профілактика злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей	11	Участь різних органів і служб у процесі розслідування факту сексуального насильства над дитиною	28
Глава 2. Практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства	12	Висновки: недоліки наявної практики допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства ...	30
Кількість опитувань/допитів та їх види	12	Глава 3. Фактори, що сприяють запровадженню дружнього допиту дитини, яка постраждала від сексуального насильства	32
Досудове слідство	13	Пілотні проекти щодо створення спеціально облаштованих приміщень для проведення допиту/опитування дитини, постраждалої від сексуального насильства або від торгівлі людьми	32
Дослідча перевірка	13	Методика «Зелена кімната»	32
Опитування слідчо-оперативною групою поліції	13	Технічні можливості для опитування дітей у суді за міжнародними стандартами	40
Опитування слідчим підчасдослідчоїперевірки.....	13	Програми з протидії сексуальному насильству та торгівлі людьми, які впроваджуються державними і неурядовими організаціями	42
Опитування представниками підрозділу ювенальної превенції Національної поліції	13	Навчальні програми для тих, хто причетний до допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства	44
Офіційний допит	14	Висновки та рекомендації	45
Причини повторних допитів	15	Рекомендації за результатами звіту	48
Особи, що присутні на допиті, та їхня роль	16		
Місце проведення допиту	18		
Фіксація показань дитини під час допиту	18		
Використання відеозйомки допиту дитини в процесі досудового слідства та судового розгляду	19		
Перехресне опитування (очна ставка)	20		
Судово-медична експертиза	20		
Психолого-психіатрична експертиза	22		
Розгляд справи у суді	23		
Процедура допиту в суді	23		

За даними різних джерел, сексуальне насильство щодо дітей в Україні набуло тривожних масштабів. Результати опитувань дітей свідчать, що кожна п'ята дитина в Україні зазнавала різних форм сексуального насильства. У понад 80% таких випадків злочинці були знайомими для дітей людьми, у 90% випадків про насильство відносно дітей у відповідні органи ніхто не повідомляв.

Відповідно до інформації, наданої МВС України, потерпілими від зазначених кримінальних правопорушень у переважній більшості є дівчата. Найбільший відсоток таких злочинів зареєстровано в сільській місцевості.

Також під час дослідження було виявлено, що найчастіше жертвами злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, стають діти з сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, маргіналізовані та соціально депривовані.

Працівники поліції відзначають, що такі кримінальні правопорушення важко виявляти й розслідувати, оскільки рідні та близькі дітей не хочуть заявляти у правоохоронні органи, боячись слідчої й судової тяганини. І це має своє пояснення. **Адже у випадку відкриття кримінального провадження, здійснення досудового слідства та передачі матеріалів до суду на практиці дитина має дати свідчення щонайменше тричі, оскільки обов'язковими є допит слідчим потерпілої особи для встановлення обставин скоєння злочину і висунення обвинувачення винній особі, опитування під час психолого-психіатричної експертизи у випадках розбещення або опитування під час судово-медичної експертизи та свідчення в суді.** Разом з тим, як свідчать результати дослідження, здебільшого кількість опитувань значно більша, і бували випадки, коли дітей опитували понад 100 разів.

Така ситуація є неприпустимою, оскільки призводить до зайвої травматизації дитини, адже кожна нова розповідь про події – це нове їх переживання. В ході опитувань з'ясувалося, що більшість спеціалістів (слідчих, суддів тощо) не підготовлені для допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства.

На сьогодні не існує офіційно унормованих вимог щодо спеціальної підготовки психологів, які мають бути присутні під час допиту дитини, що постраждала від сексуального насильства. Завдання

психолога – стежити за тим, щоб під час допиту дитина не була психологічно травмована, а також допомогти слідчому встановити необхідний контакт із нею.

У процесі дослідження було виявлено, що місцем допитів найчастіше є кабінет слідчого. Показання дитини в більшості випадків фіксуються у протоколі. В деяких випадках, частку яких від загального числа допитів дітей, що постраждали від сексуального насильства, важко виміряти, все ж таки проводиться відеозйомка допитів. У дуже рідкісних випадках допит проводиться у спеціальному приміщенні, так званій «зеленій кімнаті».

Водночас дослідження засвідчило, що в Україні є необхідне підґрунтя для запровадження нової практики опитування дітей, постраждалих від сексуального насильства. Досвід використання методики «Зелена кімната», залучення до проведення опитування психологів, проведення допитів постраждалих у судах з використанням режиму відеоконференції та облаштування в судах спеціальних кімнат – усе це за правильного нормативно-правового обґрунтування дасть можливість створити належні алгоритми дій всіх учасників кримінального процесу в справах про злочини, пов'язані із сексуальним насильством щодо дітей.

Більшість країн уже довели можливість запровадження дружньої практики допиту дитини: коли вона лише один раз приїжджає до спеціального приміщення і дає необхідні свідчення. Мультидисциплінарні команди, які працюють у цих приміщеннях, мають можливість провести відповідний допит дитини, здійснити психолого-психіатричну та судмедекспертизу на місці. Свідчення, які надає дитина, фіксуються відповідним чином, що дає можливість використовувати отриману інформацію в судах.

Ми глибоко переконані, що в Україні існують усі необхідні умови для запровадження дружньої практики допиту. І сподіваємося, що цей звіт посприє цьому процесу.

Глава 1. Методологія та статистика

Методологія дослідження

Мета дослідження – оцінити ситуацію в Україні щодо наявності людських та технічних ресурсів, які залучаються або можуть бути залучені для проведення допиту/опитування дітей, які постраждали від сексуального насильства.

Завдання дослідження:

- проаналізувати склади злочинів проти статеві недоторканності дітей, прописані у Кримінальному кодексі України, та узагальнити риси найпоширеніших об'єктів та суб'єктів злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей;
- оцінити ситуацію (кількісні та якісні параметри) щодо дітей, які постраждали від сексуального насильства, зокрема визначити відсоток дітей, які самостійно звернулися до правоохоронних органів із заявами про скоєння стосовно них злочинів проти статеві свободи та недоторканності;
- визначити регіони України, в яких виявлено найбільшу кількість дітей, постраждалих від сексуального насильства;
- проаналізувати існуючі практики допиту/опитування дітей, які постраждали від сексуального насильства;
- здійснити аналіз реалізації пілотних проектів, спрямованих на покращення процедури проведення допиту/опитування дітей, які постраждали від сексуального насильства, зокрема внаслідок торгівлі людьми (не менше 4 областей);
- дослідити технічні можливості проведення допиту/опитування дитини в дружньому до неї середовищі;
- проаналізувати впроваджувані державними органами та неурядовими організаціями програми, метою яких є застосування нових практик при проведенні допиту/опитування дітей, які постраждали від сексуального насильства, зокрема внаслідок торгівлі людьми, та надання подальшої необхідної допомоги таким дітям;
- дослідити організацію підготовки спеціалістів, які працюють з дітьми, що постраждали від сексуального насильства, а саме суддів, прокурорів, поліцейських, медиків, психологів, соціальних працівників (навчальні програми, тренінги, семінари, їх кількість, тривалість, тематику);
- проаналізувати нормативно-правові акти, інструкції, інші внутрішні документи, якими керуються у своїй роботі спеціалісти, що працюють з дітьми, які зазнали сексуального насильства.

Цільова група:

- діти, які постраждали від сексуального насильства;
- спеціалісти, які працюють безпосередньо з випадками сексуального насильства щодо дітей, проводять допити/опитування дітей, які постраждали від сексуального насильства, надають подальшу необхідну допомогу;
- керівники державних органів, установ, спеціалісти яких мають безпосереднє відношення до проведення допитів/опитувань дітей, постраждалих від сексуального насильства;
- керівники та викладацький склад навчальних закладів, що готують спеціалістів, які працюють безпосередньо з випадками сексуального насильства щодо дітей, проводять допити/опитування дітей, постраждалих від сексуального насильства;
- неурядові громадські організації, які працюють безпосередньо з випадками сексуального насильства щодо дітей, надають подальшу необхідну допомогу.

Географія дослідження:

міста Київ, Кіровоград, Івано-Франківськ, Чернігів, Щорс (Чернігівська область), Харків, Одеса.

Методологія та інструментарій:

- аналіз нормативно-правових актів;
- глибинні інтерв'ю з тими, хто має відношення до допиту/опитування дітей, постраждалих від сексуального насильства: представниками національної поліції, прокурорами, суддями, адвокатами, працівниками центрів соціальних служб та служб у справах дітей, психологами;
- експертні інтерв'ю;
- огляд спеціалізованих приміщень для допиту/опитування дітей, які постраждали від сексуального насильства, зокрема внаслідок торгівлі людьми.

Опитані експерти:

- Ігор Гуцуляк, керівник проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні»;
- Марина Легенька, директор департаменту правової допомоги центру «Ла Страда – Україна», адвокат;
- Альона Кривуля, менеджер департаменту консультативної підтримки національних гарячих ліній центру «Ла Страда – Україна»;
- Катерина Бороздіна, менеджер соціальної сфери центру «Ла Страда – Україна»;
- Тетяна Цуман, голова правління всеукраїнської громадської організації «Український фонд «Благополуччя дітей»;
- Юлія Малієнко, керівник проекту всеукраїнської громадської організації «Український фонд «Благополуччя дітей»;
- Олена Кустова, менеджер програм/радник з правових питань посольства США в Україні;
- Оксана Горбунова, національний координатор проекту щодо протидії торгівлі людьми Міжнародної Організації з Міграції;
- Тетяна Руденко, національний менеджер проектів ОБСЄ в Україні.

Список респондентів, у яких було взято глибинні інтерв'ю

Представники поліції:

- 7 слідчих (Головного управління Національної поліції України в Одеській області, Головного управління Національної поліції України в Одеській області, відділення Щорського відділу Головного управління Національної поліції в Чернігівській області, Головного управління Національної поліції України в Харківській області, Головного слідчого управління Національної поліції України)
- 2 представника відділів ювенальної превенції (відділу ювенальної превенції Департаменту превенції Національної поліції України та ГУ Національної поліції в місті Києві)
- Черговий працівник поліції у «Зеленій кімнаті» Солом'янського районного відділу ГУ Національної поліції в місті Києві

Судді:

- 7 суддів (апеляційних судів Івано-Франківської та Чернігівської областей, міського суду міста Івано-Франківська, Голосіївського районного суду міста Києва, Солом'янського районного суду міста Києва, Подільського районного суду міста Києва)

Представники служб у справах дітей:

- 3 представники служби у справах дітей Київської, Харківської, Чернігівської обласних державних адміністрацій;

Представники центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ):

- 3 представники ЦСССДМ (Івано-Франківського міського ЦСССДМ, Чернігівського обласного ЦСССДМ та Харківського обласного ЦСССДМ).

Також:

- 2 адвокати, які вели справи дітей, постраждалих від сексуального насильства;
- 2 прокурори відділу ювенальної юстиції прокуратури м. Кіровограда та м. Чернігова;
- психолог, який залучається для проведення опитувань дітей, постраждалих від сексуального насильства.

Визначення злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей

Злочинами, пов'язаними із застосуванням сексуального насильства проти дітей, відповідно до українського законодавства є такі дії:

- зґвалтування (стаття 152 Кримінального кодексу України);
- насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (стаття 153 Кримінального кодексу України);
- статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (стаття 155 Кримінального кодексу України);
- розбещення неповнолітніх (стаття 156 Кримінального кодексу України).

Проблемою є те, що не визначені як злочини проти статевої свободи дитини дії, пов'язані з домаганнями сексуальних стосунків, про що свідчить відсутність таких даних у статистиці МВС.

Загальна статистика

Згідно з інформацією, яку оприлюднив Уповноважений Президента України з прав дитини Микола Кулеба, сексуальне насильство щодо дітей набуло в Україні тривожних масштабів: «Результати опитування дітей свідчать, що кожна п'ята дитина в Україні зазнавала різних форм сексуального насильства. У понад 80 % таких випадків злочинці є знайомими для дітей людьми, у 90 % випадків про насильство відносно дитини ніхто не повідомляє в поліцію» (<http://www.president.gov.ua/news/derzhava-ta-suspilstvo-mayut-obyednatis-u-protidii-kriminalnim-pravoporushenniam-proti-statsevoi-svobodi-ta-statsevoi-ndotorkannosti-ditei-za-2014-rik>).

На офіційній сторінці Уповноваженого міститься така інформація щодо кількості злочинів проти статевої недоторканності дітей у 2015 році: «Вже від початку цього року 29 дітей стали жертвами ґвалтівників (для порівняння: за весь 2014 рік – 25 дітей). Правоохоронці відкрили 154 кримінальних провадження за статтею «Розбещення неповнолітніх» (208 у минулому році), 26 – за статтею «Статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості» (49 у минулому році). І це тільки офіційні цифри! А скільки ще випадків не зафіксовано органами внутрішніх справ. Часто діти стають жертвами насильства і бояться про це розповісти. Більше того, далеко не завжди дорослі реагують на відверті скарги дітей! Сьогодні з правоохоронцями, адвокатами, представниками Мінсоцполітики говорили про вжиття заходів щодо захисту дітей від педофілів...» (https://www.facebook.com/up.z.prav.dytny/posts/733428510095603:0?__mref=message_bubble)

Відділ ювенальної превенції Департаменту превенції Національної поліції України (стара назва – відділ протидії злочинності та розшуку дітей УКМСД МВС України), проаналізувавши стан протидії кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей за 2014 рік, надав такі цифри зареєстрованих за вказаний період відповідних злочинів:

- 80 кримінальних правопорушень за статтею 152 КК України (зґвалтування), учинених відносно неповнолітніх;
- 59 правопорушень за статтею 153 КК України (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом);
- 39 правопорушень за статтею 155 КК України (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості);
- 107 правопорушень за статтею 156 КК України (розбещення).

Із 6068 – загальної кількості дітей, які потерпіли від кримінальних правопорушень, – 299 (5%) постраждали саме від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності, з них 120 (40%) – від розбещень, 80 (27%) – від зґвалтувань, 60 (20%) – від насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, 39 (13%) – особи, які вступили в статеві зносини, не досягнувши статевої зрілості.

Стаття КК України	Загалом потерпілих	%	З них			
			малолітніх	%	неповнолітніх	%
152	80	27	18	22,5	62	77,5
153	60	20	36	60	24	40
155	39	13	11	28,2	28	71,8
156	120	40	68	56,6	52	43,3

Регіони, в яких виявлено найбільшу кількість дітей, що постраждали від сексуального насильства

Згідно з довідкою згаданого підрозділу Національної поліції України, найбільшу кількість злочинів проти статеві свободи та сексуальної недоторканності дітей зафіксовано в таких регіонах:

- випадків зґвалтувань (стаття 152 КК України) – в Одеській (10), Дніпропетровській (9), Волинській, Донецькій, Запорізькій, Львівській областях та у м. Києві (по 5).
- випадків насильницького задоволення статеві пристрасті неприродним способом (стаття 153 КК України) – у Київській (10), Черкаській (7) та Дніпропетровській (5) областях;
- випадків статевих зносин з особами, які не досягли статеві зрілості (стаття 155 КК України) – в Харківській (7), Дніпропетровській (4), Вінницькій та Хмельницькій (по 3) областях;
- розбещень неповнолітніх (стаття 156 КК України) – у Київській (28), Дніпропетровській (12), Львівській, Черкаській (по 10) та Вінницькій (9) областях.

Узагальнення найпоширеніших рис, притаманних об'єктам (потерпілим) і суб'єктам (кривдникам) злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей

Потерпіла від злочину, пов'язаного із сексуальним насильством (об'єкт злочину)

Відповідно до інформації, наданої МВС України, потерпілими від зазначених кримінальних правопорушень у переважній більшості є дівчата. Найбільший відсоток таких злочинів реєструється в сільській місцевості.

В ході дослідження було виявлено, що часто жертвами сексуальних злочинів стають діти з малозабезпечених проблемних родин, які стоять на обліку як родини, що перебувають у складних життєвих обставинах: *«Переважно, і це не тільки у нашому відділку, а взагалі в Одеській області, такі випадки трапляються у сім'ях малозабезпечених, де немає певного достатку та нагляду за дитиною»* (старший слідчий слідчого управління ГУНП в Одеській області).

Проте не можна сказати, що жертвами таких злочинів стають тільки діти з неблагополучних сімей: *«Різні сім'ї були. І нормальні, благополучні, і проблемні»* (слідчий-криміналіст слідчого управління ГУНП в Одеській області).

Щодо сприйняття дітьми ситуацій, коли вони стають жертвами злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, діями, що посягають на їхню статеву свободу та недоторканність, можна виділити такі реакції: нерозуміння дитиною того, що з нею відбувається щось погане; виникнення почуття сорому та розгубленості; переживання безпорадності й пригніченості через залякування та маніпулювання з боку злочинця. Проте частина дітей не розуміють, що вчинення щодо них дій сексуального характеру є ненормальним явищем і що дорослі не повинні такого з ними робити.

Кривдник (суб'єкт злочину, пов'язаного із сексуальним насильством щодо дитини)

У випадках, про які розповіли респонденти під час дослідження, кривдниками дітей виявились такі особи:

- вітчим;
- батько;
- рідний брат;
- хрещений батько;
- сусід;
- вчитель загальноосвітньої школи;
- вчитель музики;
- колишній коханий;
- секс-турист з іншої країни.

Згідно з довідкою МВС України, з початку 2015 року з Інтерполу отримано інформацію щодо в'їзду на територію України 11 іноземних громадян, які були засуджені правоохоронними органами інших країн за скоєння злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх і внесені до реєстру осіб, засуджених за скоєння статевих злочинів проти неповнолітніх.

У результаті аналізу кримінальних правопорушень відносно дітей на сексуальному ґрунті, здійсненого відділом ювенальної превенції Департаменту превенції Національної поліції, встановлено, що такі злочини скоювали здебільшого особи, які перебували у стані алкогольного сп'яніння, а також раніше судимі або особи з певними психічними відхиленнями.

У Луганській області психічно хворий А. зґвалтував свою дванадцятирічну сестру за місцем проживання. У Харківській області гр. П., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, скориставшись відсутністю вдома батьків п'ятирічної дівчинки, зґвалтував її.

У Луганській області гр. І., раніше судимий, в будинку своєї колишньої співмешканки, погрожуючи ножем, захопив її тринадцятирічну доньку, після чого відвів її у безлюдне місце й зґвалтував неприродним способом.

Непоодинокі факти, коли сексуальне насильство над малолітніми дітьми чинять батьки або особи, які їх замінюють.

В Одеській області вітчим гр. В. зґвалтував свою дванадцятирічну падчерку (інформація з довідки відділу ювенальної превенції Департаменту превенції Національної поліції України за 2014 рік).

Виявлення та профілактика злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей

Часто дитина, яка потерпає від сексуального насильства та сексуальної експлуатації, нікому не повідомляє про те, що з нею відбувається, протягом місяців і навіть років. Бувають ситуації, коли дитина скаржиться на ситуацію комусь із близьких людей і не знаходить розуміння та підтримки. Дорослі можуть не повірити дитині, сприйняти її слова як фантазії.

Трапляються ситуації, коли насильство чиниться одним із членів сім'ї, або матір дитини знає (здогадується), що її чоловік чинить насильство проти дитини, проте не робить нічого, аби дитину захистити. Діти також можуть не знати, як діяти в такій ситуації, до кого звернутися по допомогу. Діти можуть бути залякані кривдником і боятися повідомити про те, що з ними відбувається.

Працівники поліції відзначають, що такі кримінальні правопорушення важко виявляти та розслідувати, оскільки рідні та близькі дитини не хочуть заявляти у правоохоронні органи, боячись слідчої та судової тяганини: *«Такі справи виявляти справді дуже важко. Мами, бабусі, дорослі члени родин вирішують це на сімейному рівні. Батьки не хочуть це виносити з дому, адже тягати дитину до міліції теж важко, і при цьому ще не відомо, який буде кінцевий результат»* (слідча слідчого управління ГУНП в Одеській області). Слідчі відзначають, що, як правило, кримінальні провадження відкриваються за фактами тяжких злочинів, наслідки яких важко приховати.

Представники підрозділу ювенальної превенції говорять про те, що профілактика сексуального насильства щодо дітей є недостатньою. Рідко реагують учителі, які повинні повідомляти соціальні служби, коли спостерігають у дитини дивну поведінку.

Як правило, про факти сексуального насильства повідомляє в поліцію хтось із близьких родичів або членів сім'ї постраждалої дитини, помітивши ситуацію сексуального насильства або після пові-

домлення їй дитиною про факт насильства. Самі діти дуже рідко повідомляють у правоохоронні органи про вчинення щодо них сексуального насильства. В ході проведення дослідження не було зафіксовано випадків, коли б дитина чи хтось із її родичів повідомляли про такі факти до служби у справах дітей чи центру соціальних служб для сім'ї та молоді. Були окремі випадки, коли про випадки вчинення щодо них сексуального насильства діти повідомляли вчителям у школі.

Після повідомлення про вчинення сексуального насильства щодо дитини на місце події (як правило, додому до потерпілої/потерпілого) виїжджає слідчо-оперативна група у складі слідчого, працівника підрозділу ювенальної превенції або кримінальної поліції. Вона фіксує та перевіряє факт вчинення щодо дитини сексуального насильства. Цей факт слідчий вносить до Єдиного реєстру досудових розслідувань (як правило, за погодженням із прокурором), після чого відкривається кримінальне провадження за фактом вчинення кримінального правопорушення.

Але існує ризик того, що поліція не відкриє кримінального провадження. Це стається у випадках, коли законний представник дитини, як правило, мати, не підтверджує факту сексуального насильства щодо дитини. Тоді поліція упродовж семи днів проводить додаткову перевірку, після чого приймається остаточне рішення. Усі ці сім днів дитина, як правило, залишається напризволяще. Винятками є випадки з'ясування, коли одразу призначається судово-медична експертиза. Але однаково у випадку, якщо злочинцем є хтось із членів родини чи, наприклад, сусід, дитина продовжує контактувати із кривдником.

Глава 2. Практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства

Кількість опитувань/допитів та їх види

На етапі досудового слідства з дитиною може проводитись до п'яти різних видів опитувань.

Це опитування членами слідчо-оперативної групи, опитування слідчим, який приймає до провадження матеріали для винесення постанови про визнання дитини потерпілою особою, офіційний допит (допити) дитини як потерпілої, опитування дитини лікарем під час проведення судово-медичної експертизи, опитування психологами і психіатрами під час психолого-психологічної експертизи. Далі дитина свідчить у судах першої інстанції та може свідчити в апеляційному суді.

Отже, у випадку відкриття кримінального провадження, здійснення досудового слідства та передачі матеріалів до суду дитина дає свідчення щонайменше тричі, оскільки обов'язковими для встановлення обставин скоєння злочину і висунення звинувачення винній особі є допит слідчим потерпілої особи, опитування під час психолого-психіатричної експертизи (у випадках розбещень) або під час судово-медичної експертизи (у випадках зґвалтування) та свідчення в суді. Досить часто виявляється, що в ході розслідування справи дитину опитували також на інших, вищезгаданих, етапах, і офіційних допитів було від 2 до 5. Справа може бути передана на апеляцію до Апеляційного суду. В такому випадку дитина буде опитана та допитана від 5 разів і більше.

Такий стан речей є неприпустимим, оскільки це призводить до зайвої травматизації дитини, адже кожна нова розповідь про події – це нове їх переживання.

У справах, де дитина є водночас і потерпілою, і свідком інших злочинів (наприклад, сексуальна експлуатація з метою виготовлення порнографії), її можуть допитувати окремо щодо кожного епізоду сексуального насильства. У таких справах були випадки, коли потерпілу допитували 120 разів упродовж року. В таких процесах допити не лише постійно завдають дитині травм, а й заважають відновлювальному процесу, оскільки переривається освітній процес, неможливо розпочати соціально-психологічну реабілітаційну роботу з дитиною. Успішний міжнародний досвід упровадження практик дружнього до дитини допиту засвідчує, що дитина не повинна бути єдиним джерелом інформації.

Окрім того, саме перша розповідь дитини про події є найціннішою, бо вона містить найбільше правдивої інформації. Подальші розповіді вже будуть переказом першої історії. Дитина може також додавати зайві подробиці, які, на її думку, краще представлятимуть її у цій історії. Вона відтворюватиме своє уявлення про те, як потрібно розповідати про подію, базуючись на реакції дорослих, які її опитували вперше. Важливо одразу професійно і якомога детальніше опитати дитину про всі обставини вчинення щодо неї сексуального насильства, тому до офіційного допиту слідчим зайвий раз розпитувати її про події неприпустимо.

Картинка 1. Перелік інстанцій, де дитина, яка потерпіла від сексуального насильства, проходить опитування та допити

Дослідча перевірка

Опитування слідчо-оперативною групою поліції

Першим у ланцюжку розповідей дитини про ситуацію сексуального насильства щодо неї може бути опитування на дослідчій перевірці, коли до дитини виїжджає слідчо-оперативна група поліції, яка складається з чергового слідчого, представників підрозділу ювенальної превенції, кримінальної поліції. Іноді до складу такої групи можуть бути залучені представники служби у справах дітей, педагога, тому що дитина має опитуватися лише в присутності батьків або законних її представників, психолога, педагога.

Експерти погані думки про цю практику, оскільки відвідування дитини у неї вдома великою групою людей, які по черзі в присутності батьків розпитують її про травматичну подію, викликає в неї почуття сорому, що є зайвим чинником травматизації і може спонукати її замкнутися в собі: *«Це відбувається приблизно так. Шестеро людей вваляються в кімнату до дитини... У кращому випадку просять вийти батьків. Найчастіше ж опитування відбувається в їхній присутності. Усі наввипередки ставлять дитині запитання, оскільки всім потрібно заповнити свої «формочки» (у кожного відомства є свої спеціальні форми обліку фактів насильства над дитиною). Дитина перелякана. Принаймні, звертатися повторно вона навряд чи буде після такого»* (керівник проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні»). Потрібно працювати над тим, щоб змінити цю практику, не розпитувати дитину про ситуацію чи ситуації сексуального насильства щодо неї до першого допиту. Найкраще, щоб під час такої перевірки оперативно-слідча група опитувала батьків дитини чи інших людей, які могли бути свідками насильства над нею.

Опитування слідчим під час дослідчої перевірки

Другим опитуванням дитини, де їй знову доводиться розповідати про обставини вчиненого щодо неї сексуального насильства, стає опитування слідчим, який приймає матеріали до провадження від чергового слідчого (того, що виїжджав на місце події у складі слідчо-оперативної групи) на етапі дослідчої перевірки.

Слідчі, які проводили такі опитування, говорили, що їх метою було попереднє з'ясування обставин справи та напрацювання плану роботи з розкриття справи: *«Спочатку була бесіда – щоб зрозуміти, над чим працювати і кого запрошувати, з'ясувати, як дитина почувається»* (слідчий Щорського відділу поліції ГУНП у Чернігівській області).

Слідчі, які не проводили таких опитувань, вважають їх пережитком старого кримінально-процесуального кодексу, який передбачав цю процедуру. Їхніми аргументами проти цього опитування, де, як вони сказали, багато слідчих беруть у дитини ту саму інформацію, що й під час офіційного допиту, було те, що це зайвий раз травмує дитину і марнує час.

Експерти стверджують, що слідчі уникають опитувань, оскільки з дитиною можна спілкуватися тільки в присутності психолога, педагога та її законного представника, що досить проблематично забезпечити.

Опитування представниками підрозділу ювенальної превенції Національної поліції

Зафіксовані випадки, коли опитування дитини проводять представники підрозділу ювенальної превенції. У цьому підрозділі працюють переважно жінки, вони мають досвід роботи з малолітніми, і їм легше знайти контакт з дитиною: *«У нас є практика задіювання підрозділу ювенальної превенції. Там багато жінок, які раніше працювали з дітьми у різних підрозділах, стикалися в іншій своїй діяльності. Доволі приємні зовні, вони пропонують дитині чай, цукерки, печиво. Це просто опитування, не допит. Цей підрозділ не розслідує справи, його представники присутні в суді, а потім роблять свої висновки стосовно конкретної ситуації, що відбулася з дитиною, задля подальшої профілактичної роботи. Дитина, наприклад, розповідає, що вони з дядею грали, і він сказав, що це нормально – приспустити трусики, і так далі. «А як ти грав?» – «Отак і отак»... Часто діти, з якими довірливо спілкуєшся, розповідають про те, що з ними сталося, так, наче це гра»* (ювенальний прокурор прокуратури м. Кіровограда).

Офіційний допит дитини, яка стала жертвою сексуального насильства, проводиться майже завжди. Принаймні, ні один з опитаних слідчих та експертів не згадали випадку, коли було б відкрито кримінальне провадження і зібрано докази без допиту дитини. Допитів може проводитись декілька, та найчастіше їх два. Хоча їх може бути й значно більше, наприклад, у справах, де багато епізодів, таких як зйомки дитини в порнографії, коли обставини кожного сюжету з'ясовують на окремому допиті.

Процедура допиту дитини, що постраждала від сексуального насильства, у більшості випадків нічим не відрізняється від усіх інших допитів дітей, оскільки законодавство майже не прописує ніяких спеціальних правил чи процедур для допиту жертв сексуального насильства. Лише у випадках, коли допит дитини проводить працівник підрозділу ювенальної превенції Департаменту превенції Національної поліції України за окремим дорученням слідчого, прокурора в порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України, вступає в силу наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2012 № 1176 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей», який зобов'язує використовувати методику «Зелена кімната» для дітей віком від 4 до 14 років і – на розсуд слідчого чи суду – для 14-16-річних, які потерпіли внаслідок скоєння злочинів проти статевих свобод і недоторканності, інших злочинів насильницького характеру або стали свідками таких злочинів.

Під час інтерв'ю зі слідчими Національної поліції ГУНП в Одеській області було виявлено, що вони проводили по одному допиту в справах щодо сексуального насильства, і цього виявилось достатньо, аби довести провину обвинуваченого та направити матеріали кримінального провадження до суду. Один допит став можливим, оскільки слідчі були добре підготовлені до бесіди з дитиною: дослідили достатньо деталей справи, щоб скласти план запитань, які зможуть довести провину підозрюваного. Також одеські слідчі змогли знайти контакт з дитиною, і вона була відкрита для розмови про випадок, що з нею стався.

Причини повторних допитів

- Допити щодо участі різних фігурантів у справі. Наприклад, потерпіла від торгівлі людьми мала два допити: щодо дій сутенера та щодо дій розпорядниці будинку розпусти.
- Допити щодо різних епізодів справи. Наприклад, з'ясування різних епізодів використання дитини для виготовлення порнографічної продукції.
- Допит з метою виявлення інших жертв злочину, коли дитина є водночас потерпілою і свідком. Наприклад, у справах, коли дитина змушена була спостерігати за сексуальним насильством щодо інших дітей.
- Допити для усунення протиріч та з'ясування незрозумілих деталей: «...Слідчий подивився, вписав у протокол усі слова дитини, порівняв із протоколом допиту особи, яка є підозрюваною у справі, і йому стало щось незрозуміло. Для уточнення інформації він проводить другий допит» (адвокат, директор департаменту правової допомоги центру «Ла Страда – Україна»).
- Допит з метою уточнення інформації, доповнення новими деталями у випадках, коли дитина згадує щось, чого вона не сказала під час першого допиту: «Скажімо, дитина не відповіла на всі запитання, щось забула, було якесь психологічне потрясіння. Пройшов час, вона заспокоїлася, психіка нормалізувалась, і вона може згадати детально, як був одягнений злочинець і таке інше» (слідчий слідчого управління Головного управління Національної поліції України в Харківській області).
- Додатковий допит за наполяганням сторони обвинувачення.
- Додатковий допит за наполяганням потерпілого внаслідок того, що обвинувачений намагається маніпулювати, залякати жертву злочину або підкупити її, аби потерпілий змінив покази на користь обвинуваченого.
- Допит щодо того, як дитина сприймає дії кривдника і якого вона хоче для нього покарання: «Другий допит був уже більше такого характеру... на претензію. Потерпілу спитали, чи пробачає вона своєму братові, чи має до нього якісь претензії. Дитина, звісно, сказала, що хоче, аби брата відпустили, аби він був удома. Вже не було такого допиту щодо сексуального насильства, запитання були спрямовані радше на з'ясування їхніх відносин і наслідків того, що сталося: що вона через місяць після насильства відчуває, як ставиться до того, що брата покарають» (слідчий Щорського відділу поліції ГУНП у Чернігівській області).
- Теоретично можливий повторний допит, якщо перший було проведено неправильно, наприклад, за відсутності психолога, педагога чи законного представника, проте респонденти говорили, що на практиці у них таких випадків не було.

Особи, що присутні на допиті, та їхня роль

Відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України, допити дитини мають проводитись у присутності слідчого, законного представника, психолога або соціального працівника чи педагога. За необхідності може бути присутній лікар. Якщо допитуються діти з особливими потребами (глухі, німі, сліпі), залучаються спеціалісти, які можуть працювати з такими категоріями. Якщо у дитини є адвокат, він теж буде присутній під час допиту. Також можлива присутність прокурора.

Слідчого, що проводить допит дитини, яка постраждала від сексуального насильства, найчастіше обирають відповідно до статі дитини. Тобто якщо жертвою є дівчинка, допит проводить жінка, якщо хлопчик – відповідно, чоловік. Проте у законі ця вимога не прописана, і на практиці стаття того, хто опитує дитину, може не відповідати її статі. Хоча думки експертів щодо необхідності збігу статі допитуваного і того, хто допитує, розходяться.

Лікар потрібний, коли у дитини є якась хвороба, яка може загостритися під час допиту: *«У моїй практиці був випадок, коли в дитини був спровокований напад астми під час допиту»* (адвокат, директор департаменту правової допомоги центру «Ла Страда – Україна»). Також лікаря запрошують для дуже маленьких дітей та якщо є підозра, що допит може викликати у дитини стрес.

Прокурор може спостерігати за допитом. Це найчастіше відбувається, коли розслідується резонансна справа. Прокурор також може сам проводити допит дитини. Як розповіли респонденти, допит проводиться прокурором у випадку, коли у слідчого немає достатнього практичного досвіду роботи і прокурор сумнівається у його здатності якісно провести допит. На цьому також може наполягати адвокат підозрюваного, який заявляє про порушення під час допиту дитини процесуальних норм.

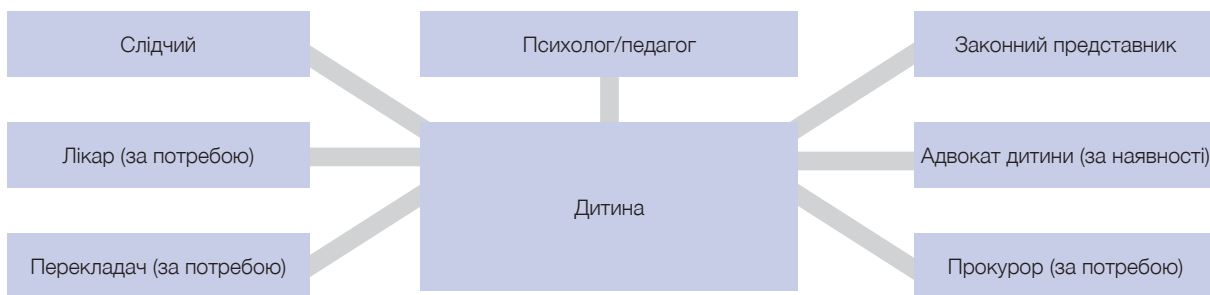
Законний представник – це один з батьків чи опікунів дитини. У випадках, коли дитина має статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, а також коли батьки підозрюються у співучасті в злочині, законним представником дитини буде представник служби у справах дітей органу місцевої влади. Роль законного представника – забезпечити дотримання прав дитини.

Слідчі

Слідчий у переважній більшості випадків сам проводить допит дитини, хоча згідно з рекомендаціями, розробленими для допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства, за методикою «Зелена кімната», допит має проводитись психологом.

Під час опитування було з'ясовано, що слідчі спеціально не підготовлені для допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства. Деякі слідчі, відповідаючи на запитання про підготовку до проведення допиту дитини, що постраждала від сексуального насильства, розповідають про проходження під час навчання у вищих навчальних закладах спеціальних тем, пов'язаних із допитом дітей, не виділяючи категорію постраждалих від сексуального насильства окремо. Деякі говорять про самоосвіту – пошук інформації про допит таких дітей в Інтернеті. Деякі зізнаються, що не мають спеціальної підготовки.

Картинка 2. Особи, що присутні на допиті дитини, яка потерпіла від сексуального насильства

Окрім того, оскільки випадки сексуального насильства щодо дитини рідко виявляють, у слідчих немає не тільки теоретичної підготовки, а й практичного досвіду таких допитів. Під час опитування було виявлено, що слідчі, які вели справи щодо сексуального насильства, стикалися з одним-двома такими випадками за всю практику роботи.

Таким чином, складними справами сексуального насильства щодо дітей займаються слідчі без спеціальної теоретичної підготовки і практичного досвіду, які, здійснюючи досудове слідство, не уявляють, з якими труднощами можна зустрітися під час розслідування. Далеко не всі також мають уявлення про те, що може травмувати дитину: *«Як конкретно працювати у випадках сексуального насильства – такого навчання не було. Працювали навпомацки, як то кажуть»* (слідчий слідчого відділення Щорського відділу Головного управління Національної поліції в Чернігівській області).

Психолог

Роль психолога, соціального працівника чи педагога, які мають бути присутніми під час допиту неповнолітніх, теоретично в українській практиці полягає в стеженні за тим, аби під час допиту не порушувалися права дитини, вона не була психологічно травмована, а також у тому, щоб допомогти слідчому встановити необхідний контакт із нею. Також психолог може виступати посередником між слідчим і дитиною, перекладати запитання мовою дитини: *«Перша функція – не допускати порушення прав дитини під час допиту, якогось тиску морального, психологічного, тим паче фізичного. Відповідно, психолог як спеціаліст має також право оцінювати ситуацію, запитання, поставлені дитині, знімати або ставити якісь додаткові запитання, які можуть мати значення як для самого допиту, так і для кримінального провадження загалом. Для того, щоб з'ясувати, наприклад, більш детально якусь обставину, якої слідчий виявити не може. Або сформулювати правильно якесь запитання, щоб отримати певну інформацію»* (прокурор відділу ювенальної юстиції прокуратури м. Чернігова).

На сьогодні не існує офіційно унормованих вимог щодо спеціальної підготовки психологів, які мають бути присутніми під час допиту дитини, що постраждала від сексуального насильства. Психолога чи педагога, який його замінює, найчастіше запрошують із місцевого центру соціальних служб або з найближчої школи. Оскільки у них в більшості ви-

падків немає ні спеціальної підготовки, ні досвіду роботи з такими дітьми, на практиці ці люди часто просто присутні під час допиту, як цього вимагає Кримінальний процесуальний кодекс. Присутність інших, окрім слідчого, осіб має деякий позитивний ефект, оскільки дає можливість спостерігати за допитом незаангажованій людині, яка, на думку законотворців, може забезпечувати захист прав дитини. Проте психолог без спеціальної підготовки та навичок не може допомогти слідчому подолати труднощі, які виникають під час спілкування з дитиною. Часто він навіть не помічає якихось відхилень у психологічному стані допитуваного. Слідчі відзначають, що психологи, присутні на допиті, взагалі не зацікавлені у своїй участі в цій процесуальній дії.

В окремих випадках психологи допомагають підготувати дитину до допиту. Роль психолога тоді полягає в тому, щоб встановити психологічний контакт з дитиною і сприяти її психологічній готовності до розмови і відкритості до запитань слідчого: *«Оскільки я не маю ні психологічної, ні педагогічної освіти, перед допитом ми дали психологам можливість поспілкуватися з дитиною, щоб зрозуміти, розговорять вони її чи ні»* (слідчий слідчого управління ГУНП в Одеській області).

Разом з тим, в Україні є спеціально підготовлені спеціалісти (психіатри) з проведення психолого-психіатричної експертизи, метою якої є виявити, чи говорить дитина правду, і оцінити глибину її психологічної травми. Але між медичними установами і поліцією не налагоджена співпраця щодо побудови мультидисциплінарних команд, які мали б можливість одночасно проводити допити і відповідне опитування. У зв'язку з чим дитина, яка потерпіла від злочину, має окремо брати участь у допиті із залученням психолога, який не має відповідної підготовки, і окремо їхати до медичної установи для проходження психолого-психіатричної експертизи. У більшості країн, де вже впроваджено дружні практики опитування дітей, наприклад у Франції¹, цей процес об'єднаний в одному опитуванні. Дитина, приїхавши до спеціального приміщення, має можливість поспілкуватися з різними спеціалістами і, відповідно, не їздити упродовж кількох днів до кожного з них окремо для надання свідчень у справі. Разом з тим, таку експертизу може провести не лише психіатр, а й спеціально підготовлений психолог.

1 Когда у семьи едет крыша. Инцест, педофилия, жестокое обращение с детьми / Мартин Нисс, Пьер Сабурен. – М., 2013. – 392 с.

Місце проведення допиту

В ході дослідження було виявлено, що місцем допиту найчастіше є кабінет слідчого. До початку допиту всі особи, які мають бути присутніми на ньому, перебувають у кабінеті разом з дитиною. Часто у слідчого немає окремого кабінету, і під час допиту до приміщення можуть заходити інші слідчі, перериваючи процес.

В окремих випадках місцями проведення допиту можуть бути:

- помешкання, де живе постраждала дитина;
- кабінет психолога чи інший кабінет у школі;
- окреме приміщення в дитячому садочку;
- лікарня.

В дуже рідкісних випадках допит проводиться у спеціальному приміщенні, так званій «зеленій кімнаті».

Фіксація показань дитини під час допиту

Показання дітей у більшості випадків фіксуються в протоколі. В деяких випадках, частку яких від загального числа допитів дітей, що постраждали від сексуального насильства, важко виміряти, проводиться відеозйомка допиту.

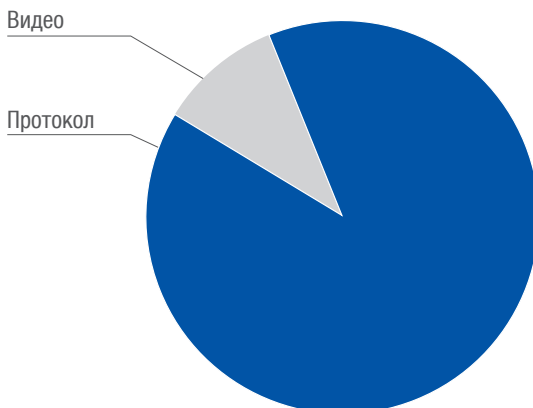
За свідченнями слідчих, відеозйомка допитів дітей, постраждалих від сексуального насильства, здійснюється:

- для захисту від можливої зміни допитаною дитиною показань;
- як допоміжний засіб для проведення психолого-психіатричної експертизи дитини;
- з метою фіксації дій учасників слідчого експерименту.

За словами слідчих, вони не проти фіксувати допити на відео. Вони навіть зацікавлені в цьому, оскільки протокол не є беззаперечним доказом слів допитаного, а у випадку зміни показань під

час судового розгляду справи суд стає на бік потерпілого чи свідка: «Часто буває, вони приходять, і я запитую, чи так усе було насправді, як сказано у протоколі. Вони: «Ні, було не так». – «Протокол написаний від руки. Це ж ваш підпис». І тут починається: «Я не до кінця зрозуміла, я не прочитала, я не так говорила...» В таких випадках, як правило, суд визнає, що справді те, що написано в протоколі, неправильно, слідчий щось там наплутав. А як є відео, хоч би що стверджував свідок, але що сказано і зафіксовано на відео – те сказано» (представник Головного слідчого управління Національної поліції України).

Картинка 3. Оцінка розповсюдження способу фіксування допиту дитини

Психолого-психіатричну експертизу значно легше проводити, коли є відео допиту: *«Психологи, які проводять психолого-психіатричну експертизу, можуть поставити диск і побачити, як дитина поводитись на допиті, що говорила, з якими емоціями, проаналізувати фізіономістику дитини і тому подібне»* (старший слідчий слідчого управління Головного управління Національної поліції України в Одеській області).

Причини, якими опитані пояснюють те, що допити не фіксуються на відео:

- відсутність відеокамер у відділках;
- побоювання того, що дитина замкнеться перед камерою;

- необхідність витратити додатковий час для подальшого розшифрування відео: *«Фіксація – це додаткове навантаження на слідчого. Потім треба ще й розшифрувати цей відеозапис»* (адвокат, директор департаменту правової допомоги центру «Ла Страда – Україна»).

- незнання того, що допит можна фіксувати на відео: *«Чесно кажучи, коли проводимо тренінги для слідчих, 50 % групи дивуються, дізнаючись, що можна фіксувати допит на відео, питають, де це передбачено»* (адвокат, директор департаменту правової допомоги центру «Ла Страда – Україна»).

Використання відеозйомки допиту дитини в процесі досудового слідства та судового розгляду

На етапі досудового слідства відеозйомка допиту дитини, постраждалої від сексуального насильства, є доказом для слідчого. Вона може бути підставою для прийняття відповідних процесуальних рішень, наприклад, закриття кримінального провадження чи висунення підозрюваному звинувачення і направлення його до суду.

Під час розгляду матеріалів кримінального провадження в суді відеозапис допиту дитини додається як доказ до матеріалів досудового слідства, і суддя на свій розсуд може переглянути це відео і використати його як доказ, а може не переглядати. Це на сьогодні ніяк не регламентується.

Перехресне опитування (очна ставка)

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу, прийнятого у 2012 році, терміна «очна ставка» не існує. Нова назва такої процесуальної дії – «перехресне опитування (допит двох і більше осіб)». Проте згідно ст. 224 « У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статеві свободи та статеві недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним. »

Необхідність в очній ставці чи перехресному опитуванні виникає у тому випадку, коли є протиріччя між показаннями обвинуваченого і потерпілого. Разом з тим, на думку опитаних слідчих, у випадку перехресного опитування дитини, потерпілої від сексуального насильства, результат може бути протилежним очікуваному: дитина отримує ще одну психологічну травму і замикається. Тому слідчі вважають цю процесуальну дію недоцільною і під час проваджень, які вони вели, перехресних

допитів не проводили, доводячи провину підозрюваного іншим чином: *«Я не бачу сенсу проводити перехресне опитування, зайвий раз травмувати дитину, тим більше, якщо у неї є якісь негативні реакції на цю людину. Навіщо це робити, якщо можна обійтися без цього, знайти інший спосіб довести провину? Навіщо зайвий раз дитину травмувати?»* (старший слідчий слідчого управління ГУНП в Одеській області).

Проте до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу траплялися випадки, коли перехресний допит все ж проводився, порушуючи при цьому всі етичні норми (зайва зустріч кривдника із жертвою) і додатково травмуючи дитину. Зі слів адвоката, який захищав групу дітей, потерпілих від сексуального насильства, ми дізналися, що з дівчатками 12 та 8 років проводили очну ставку, причому робили це вночі. Під час цієї очної ставки обвинуваченого побили, що призвело до істерики однієї з потерпілих. Метою цих дій було підтвердити, що обвинувачений знайомий із потерпілою. Як пояснює адвокат, це було потрібно, щоб надати судді більше паперів для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Судово-медична експертиза

Практично в усіх випадках сексуального насильства щодо дитини проводиться судово-медична експертиза. Ця процедура, як правило, викликає ще одну додаткову травматизацію дитини. Якщо у випадках зґвалтувань та статевих зносин з особою, що не досягла статевої зрілості, призначення судово-медичної експертизи можна виправдати необхідністю пошуку доказів для розкриття справи, то у випадках, коли статевого контакту з проникненням не було, ця процедура не є виправданою.

Судово-медична експертиза обов'язково має дати відповідь на такі запитання слідчого: чи є потерпіла статево зрілою; чи був статевий контакт у потерпілої особи й кривдника; наявні чи відсутні сліди статевих контактів.

Експертиза також може виявити сліди різних видів статевих контактів, давність статевих контактів, кількість контактів (одиничний статевий акт, декілька чи багато). Крім того експертиза може встановити наявність слідів фізичного насильства, наприклад, синців, які будуть підтвердженням того, що до потерпілого застосовували примус, тощо.

У випадку розбещення дитини судово-медична експертиза може бути призначена з метою виявлення певних розладів (захворювань), тілесних ушкоджень, які виникли в результаті дій розпусника. Виявлені травми впливають на кваліфікацію статті звинувачення: *«Потрібно встановити, чи отримала дитина якісь тілесні ушкодження, які потягли за собою, наприклад, порушення її розвитку, зокрема втрату дітородної функції, тощо. Для нас як для слідчих це впливає на кваліфікацію справи»* (слідчий-криміналіст слідчого управління ГУНП в Одеській області).

Тільки в окремих випадках розбещення слідчі не призначали судово-медичної експертизи, розуміючи, що це зайве травмування дитини: *«Припустімо, якщо я точно знаю, що статевого акту з дитиною не було, то навіщо зайвий раз травмувати її, вести до гінеколога, до лікарів, щоб дитину оглядали?»* (старший слідчий слідчого управління ГУНП в Одеській області).

На думку експертів, потрібно виробити якісь формальні критерії кваліфікації тяжкості статті, які дали б змогу відмовитись від судово-медичної експертизи в цьому випадку. Наприклад, вік потерпілого чи потерпілої.

Процедура судово-медичної експертизи така: слідчий, іноді прокурор, видає бланк направлення, і дитина у супроводі батьків їде в установу судово-медичної експертизи для проведення обстеження. Відділення судово-медичної експертизи знаходяться в обласних центрах, філії є також у районах.

Уникнути судмедекспертизи, обстеживши дитину в медичній установі за місцем проживання, практично неможливо, оскільки у випадках статевих злочинів це не допускається. Експерт може взяти до уваги висновки з інших медичних закладів, але для остаточного висновку все ж потрібен огляд у спеціальній установі. Крім того, лише судмедексперт може свідчити на судовому засіданні, лікар же може бути вислуханий як спеціаліст.

Для проведення експертизи слідчий надає експерту матеріали кримінального провадження, тобто протокол допиту потерпілої дитини. Проте експерт може додатково запитати у дитини, як вона отримала те чи інше ушкодження, і, як правило, дитині ще раз доводиться розповідати, що з нею сталося під час сексуального насильства. Тому умовно це можна назвати наступним опитуванням дитини під час кримінального провадження.

В ході опитування представників судмедекспертизи не було з'ясовано питання щодо можливості не ставити дитині додаткові запитання під час огляду, а бути присутнім на допиті дитини слідчим. На

думку голови Головного бюро судово-медичної експертизи МОЗ України, такий варіант можливий за умови, що судмедексперт буде виїжджати разом із поліцією на допит і матиме змогу поставити всі необхідні запитання через посередника, щоб не травмувати дитину ще одним опитуванням. Зараз це можна зробити, якщо слідчий виносить відповідну постанову про залучення судмедексперта до слідчих дій.

Проте тут є складність. Дитина може приховати якісь деталі під час допиту, і щось може бути виявлено безпосередньо під час судово-медичної експертизи: сліди насильства, які свідчитимуть, що дитину били; сліди сексуального контакту, про який дитина не розповіла на допиті. У такому випадку необхідно буде з'ясувати у дитини, звідки ці ушкодження, а відповідно, і ще раз поставити запитання про випадок, який з нею стався.

Водночас в інших країнах передбачено можливість роботи в одному спеціальному приміщенні мультидисциплінарної команди, до складу якої входить також лікар. Він має можливість ознайомитись з відеозаписом допиту дитини або бути присутнім в окремій кімнаті для спостереження за допитом. Після цього він має можливість оглянути дитину і зафіксувати наявні ушкодження на її тілі. Так, наприклад, у Франції та США спеціальні приміщення для опитування дітей обладнані у лікарнях. У таких приміщеннях приймаються діти, які постраждали не лише від сексуального, а й від фізичного насильства. У Швеції це окреме приміщення для опитування дітей, постраждалих від сексуального насильства, де є кімната для медичного огляду, і мультидисциплінарна команда, яка має у своєму складі лікаря, виїжджає на вимогу. У Білорусії спеціальні приміщення облаштовані на базі центрів судмедекспертизи. І робота судмедекспертів полягає не лише у проведенні медичного огляду, а й у навчанні слідчих методики опитування дітей з тим, щоб під час опитування вони не чинили психологічний тиск на них.

Психолого-психіатрична експертиза є важливою у випадках, коли медична експертиза не дає жодних доказів статевого контакту з дитиною, і обвинувачення ґрунтується на показаннях дитини. Саме висновок психолого-психіатричної експертизи дає змогу використовувати свідчення дитини як доказ у справі.

Психолого-психіатрична експертиза має дати відповідь на запитання, чи здатна дитина розповісти правду щодо сексуального насильства, яке було застосовано до неї, допомогти з'ясувати здатність дитини правдиво розповісти про події, що кваліфікуються як злочин проти статевої недоторканності, встановити, чи спроможна вона усвідомити факт насильства, розрізнити справжні події й фантазування, чи схильна до фантазування загалом. Така експертиза має відповісти на запитання про те, який був психологічний стан дитини під час скоєння злочину та який цей стан на момент експертизи. Також вона має визначити, були свідчення дитини дані під тиском чи добровільно. Експерти аналізують, чи не чинився на дитину якийсь тиск, який міг вплинути на показання або змінити їх.

Окрім того, психолого-психіатрична експертиза може визначати наслідки дій кривдника на дитячу психіку, що впливає на кваліфікацію статті за тяжкістю злочину.

Процедура психолого-психіатричної експертизи передбачає ще одне опитування дитини щодо сексуального насильства, яке відбулося з нею. Як і у випадку судово-медичної експертизи, слідчий ставить свої запитання до експерта і надає для аналізу бланк протоколу допиту чи відео. Ця експертиза проводиться у спеціальних установах, як правило, на базі психіатричних лікарень. Комісія з психологів та психіатрів робить свої висновки, відповідаючи на запитання, які ставить слідство.

Адвокат дівчат, які були потерпілими у справі щодо розбещення, навела приклад запитань, на які мала дати відповідь психолого-психіатрична експертиза:

- Чи може потерпіла на рівні свого інтелектуального та особистісного розвитку усвідомлювати характер дій, що вчинялися відносно неї?
- Чи могла потерпіла розуміти характер дій, які вчинялися щодо неї, враховуючи особливості її психічного стану?
- Чи могла потерпіла чинити опір у конкретних обставинах?
- Чи має потерпіла індивідуальні психологічні особливості, не пов'язані з психічним захворюванням, які могли вплинути на її поведінку в даній ситуації?

Психолог, яка працює з травмами дітей, що постраждали від сексуального насильства, говорить про те, що процедура психолого-психіатричної експертизи є травмуючою для них, оскільки комісія з експертів не підготовлена до опитування постраждалих дітей за спеціальними методиками, які роблять таке опитування менш травматичним. Окрім того, сама обстановка психлікарні травмує дітей: *«Психіатричну експертизу дитини проводять у Павлівській лікарні. Уявіть: дитина потрапляє до Павлівської лікарні. Там сама атмосфера тяжка. В кабінеті сидять кілька людей. «Ну, давай, розповідай», – так починається розмова. Я прослуховувала такі опитування – мами записували на диктофон. Це просто неподобство, вибачте на слові. Тому що коли дитина опиняється в такому стані, тобто на неї тиснуть, на неї дивляться... Вона і без того травмована, а її ще намагаються притиснути. У такій ситуації дитина дуже часто губиться і в такому розгубленому стані залишається».*

В інтересах дитини експерти мають проводити експертизу, базуючись на допиті, здійсненому за спеціальними методиками у спеціальному приміщенні, обладнаному апаратурою для аудіо- та відеофіксації, а не опитувати дитину додатково. Експерти повинні бути присутніми під час допиту дитини слідчим і мати змогу ставити дитині запитання, можливо, через слідчого дистанційно (за допомогою навушника), при цьому спостерігаючи за її реакцією, перебуваючи за спеціальним склом або на моніторі.

Процедура допиту в суді

Майже завжди дітям доводиться повторно свідчити в суді щодо випадків сексуального насильства, які з ними сталися. Уникнути допиту в суді дуже важко з огляду на особливості Кримінального процесуального кодексу України.

Ця процедура є дуже травматичною для дітей. В суді у більшості з них виникає стрес, пов'язаний із тим, що доведеться свідчити і розповідати про неприємний досвід у присутності великої кількості людей: прокурора, судді чи суддів, представників обвинуваченого, законного представника. До того ж у більшості випадків у суді також присутній обвинувачений. Ця ситуація є стресовою для дитини, і вона часто не може повторити на суді те, що вона говорила під час допиту на етапі досудового слідства.

Відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу, на момент надходження матеріалів кримінального провадження до суду у судді знаходиться лише обвинувальний акт та реєстр матеріалів досудового розслідування. Процес побудований таким чином, що вирок має базуватися на тих показаннях, які будуть отримані в залі судового засідання. Тобто згідно з загальним правилом у суді допитуються і свідки, і потерпілий. Суд не дає оцінки і не досліджує показання учасників, надані під час досудового розслідування. Лише у випадку, коли між показаннями, даними в суді, і тими, які були дані під час досудового слідства, виникають протиріччя, прокурор надає матеріали досудового розслідування для вивчення суду. В такому випадку показання ставляться під сумнів, але більшу довіру викликають ті, які були дані в суді. Саме тому майже всім дітям доводиться свідчити в суді.

Процедура допиту дитини така: спочатку запитання ставить прокурор, потім по черзі представник потерпілого, захисник потерпілого, захисник обвинуваченого, іноді поставити запитання має право сам обвинувачений. В останню чергу до дитини звертається з запитанням суддя. Суд може скасовувати запитання, наприклад, якщо вони є навідними або шкодять інтересам дитини.

Спілкування дитини з суддею чи іншими учасниками процесу, які ставлять їй запитання, часто відбувається напругу. Судді говорять, що це викликає у них певні труднощі, оскільки без підготовки важко спілкуватися з такою категорією дітей. Наприклад, дитина може через малий вік або особливості виховання не називати дії, які були вчинені щодо неї, загальноприйнятими словами, а вживати певні образні поняття, які не завжди зрозумілі судді: *«Вона каже, що дядя сажу чистив. Що мені з нею робити? Як зрозуміти?»* (суддя апеляційного суду Чернігова). Суддя також може не знати, як слід сформулювати запитання, щоб і отримати відповідь, яка дала б змогу розкрити всі деталі для підтвердження або спростування обвинувачення, і водночас не вчинити якихось дій, які травмують дитину: *«Проблеми були, тому що під час спілкування з дітьми ми отримали інформацію, яка ними була вже викладена в ході досудового розслідування, з конкретною деталізацією, конкретними обставинами. І дитина мала підтвердити чи не підтвердити якісь обставини. З іншого боку, треба було стежити за тим, щоб самому не вчинити якихось дій, пов'язаних із розголошенням чи вчиненням якогось вербального розбещення»* (голова одного з районних судів Києва).

Іноді судді використовують посередництво психолога для спілкування з дитиною в суді: *«Наприклад, дівчинка відповідає, мені не зрозуміла відповідь. Я дивлюся на психолога, і він формулює запитання так, щоб дитині було зрозуміло»* (суддя Апеляційного суду Чернігова).

Судових засідань може бути багато, але, як правило, дитина дає свідчення тільки на одному з них. Судом ставиться на обговорення питання про доцільність присутності дитини на інших засіданнях, і, як правило, виноситься ухвала про те, що розгляд справи буде продовжено без її присутності. Часто це відбувається за клопотанням представника дитини.

Зустріч дитини, постраждалої від сексуального насильства (потерпілої), з кривдником (обвинуваченим)

За міжнародними стандартами для дитини, постраждалої внаслідок сексуального насильства, мають бути створені особливі умови: вона має свідчити в окремій кімнаті, необхідно забезпечити уникнення контакту дитини з обвинуваченим у скоєнні злочину проти неї. Найкраще не опитувати дитину в залі суду взагалі, а використати відео допиту, який проводився на досудовому слідстві, або дистанційне опитування зі спеціально обладнаної у приміщенні суду кімнати з використанням відеорежиму.

В нас у країні на практиці дитина найчастіше свідчить у суді в присутності обвинуваченого та інших учасників процесу. Це може призводити до її травмування. Так, у Чернігівському апеляційному суді був випадок, коли шестирічна дитина мала свідчити в суді, де також був присутній обвинувачений у злочині. В результаті дитина отримала серйозну психологічну травму.

Така ситуація вигідна лише винному в сексуальному насильстві. Адже виклику дитини до суду зазвичай вимагають саме підозрювані – для того, щоб мати змогу маніпулювати нею, змусити її таким чином змінити свої показання. Один з опитаних нами психологів засвідчив: *«Зазвичай усі агресори вимагають очної ставки і дитину в суд. Дитина ж боїться, дитину можна залякати, маніпулювати і таким чином примусити змінити показання».*

Можливості уникнути зустрічі обвинуваченого в сексуальному насильстві та його жертви

Щоб уникнути травмування дитини від зустрічі з обвинуваченим у насильстві проти неї, потрібно, аби хтось подав клопотання про те, щоб обвинувачений не був присутній під час дачі дитиною показань. Це клопотання може подати представник дитини, законний представник дитини (адвокат, якщо він є). Таке рішення може бути прийняте також за клопотанням прокурора або за ініціативою суду. Під час дослідження зафіксовано два випадки, коли таке клопотання подав психолог, який допитував дитину, мотивуючи його тим, що у випадку допиту дитина може отримати психологічну травму, і допит у суді не проводився. В таких випадках обвинуваченого виводять із зали суду, і дитина свідчить за його відсутності. Також можливий допит дитини, коли виводять усіх учасників процесу і в залі залишаються тільки дитина і суддя.

Можливий дистанційний допит дитини. Про такий випадок згадала психолог, яка проводить опитування у спеціальному приміщенні, «зеленій кімнаті»: *«Мені сподобалось те, що у Шевченківському районному суді останній раз, щоб не травмувати дитину, організували відеоконференцію зі злочинцем».* Такий дистанційний допит провели на підставі висновку психолога про те, що зустріч потерпілої з обвинуваченим дуже зашкодить дитині. Це був випадок, коли батько тривалий час гвалтував доньку. Суд забезпечив, щоб батько, обвинувачений, перебував під час допиту в СІЗО, а його донька, потерпіла, в залі суду.

Прокурори та судді вказують, що в більшості судів є можливість опитати дитину дистанційно, коли вона разом із психологом перебуває в одній залі, а судові засідання проходить в іншій: *«Технічно це можливо. Наприклад, в нас у двох залах є так звані відеоконференції. Це означає, що ми можемо, наприклад, у другій залі на першому поверсі проводити судові засідання»* (голова одного з районних судів м. Києва).

Проблема в тому, що в Україні немає підготовлених прокурорів та суддів, які б розуміли, що це потрібно – тим або іншим чином уникнути зустрічі обвинуваченого і потерпілої. У дитини також немає супроводу, який міг би наполягти на допиті, під час якого дитина не зустрічатиметься з обвинуваченим.

Найкращим варіантом забезпечення інтересів дитини під час судового розгляду є законодавче закріплення процедури розгляду в суді випадків сексуального насильства над дітьми. За словами голови Апеляційного суду Івано-Франківська, процедури розгляду в суді для потерпілих від сексуального насильства неповнолітніх було б простіше проводити за міжнародними стандартами, якби це

було прописано в законодавстві – у Кримінальному процесуальному кодексі України: «Ми б хотіли, щоб, наприклад, ви як представник громадської організації (оскільки ви займаєтесь саме тим, що стосується кримінальних проваджень і злочинів щодо неповнолітніх), можливо, вивчили це питання, ініціювали зміни в Кримінально-процесуальний кодекс, Цивільно-процесуальний кодекс. Було б добре, якби це було прямо прописано в КПК. Ми б вам навіть допомогли сформулювати, як ми бачимо допити потерпілих саме за таких умов. І якби це було прописано в процесуальному кодексі, усіх тих перешкод, якихось механічних, часових,

не було б. Усе було б одразу зрозуміло і тому ж слідчому, який починає досудове розслідування, і слідчому судді, який, скажімо, може допитати дитину на стадії досудового розслідування в межах цієї кімнати, і суду при розгляді. Він би керувався процесуальним законом, і це було б більш логічно і не викликало б заперечень у обвинувачених, у захисників, не давало б підстав для закидів, що порушуються права клієнта. У нього, мовляв, теж є право на захист, і він хоче бачити цю дитину, і нам невідомо, хто над тією потерпілою працює. Якби це було прописано в процесуальному кодексі, було б дуже добре».

Можливості уникнути допиту в суді

Існує можливість уникнути опитування в суді дитини, постраждалої від сексуального насильства, якщо буде клопотання когось із трьох сторін: представники дитини (наприклад, один з батьків або опікун), захисник дитини чи прокурор подає клопотання про те, що у дитини психологічна травма і її не бажано опитувати в суді.

В такому випадку може братися до уваги відеозапис допиту дитини на етапі досудового слідства. У суді замість допиту дитини може бути заслуханий протокол допиту. Так, під час опитування суддів Апеляційного суду м. Чернігова був згаданий випадок, коли дитину, постраждалу від сексуального насильства, в суді першої інстанції не опитували, а використали протокол допиту, оскільки психолог подав клопотання про те, що опитування може бути травматичним для дитини.

Іншою можливістю уникнути допиту дитини в суді, яка застосовується лише у виняткових випадках, є заслуховування показань з чужих слів. Тоді суд може допитати осіб, які були присутні під час допиту дитини: психолога, законного представника дитини, педагога. Так, за словами судді, чим більше людей будуть присутні під час допиту і підтвердять слова дитини, тим краще. При цьому не будуть братися до уваги показання працівників правоохоронних органів, які були присутні під час допиту: слідчого, прокурора. Якщо показання свідків збігаються, ще й підтверджуються відео, суд може прийняти їх: «І тоді зазначити в рішенні чи постанові приблизно таке: «...суд, виходячи із заявленого клопотання про неможливість допиту потерпілого в судовому засіданні, дійшов висновку, що справді, виходячи з інтересів дитини, виходячи з такої-то ситуації, допит дитини в інтересах її здоров'я і психологічного стану був недоцільний. Однак суд вважає, що факт скоєння злочину під-

тверджується свідченнями дитини, оскільки допитаний в судовому засіданні психолог такий-то показав, що він був присутній там-то і там-то, і дитина розповіла про такі-то обставини, і це підтверджує, що насильство щодо неї було застосовано. Допитаний у судовому засіданні педагог такий-то показав, що був присутній під час допиту дитини в «зеленій кімнаті», і дитина розказала, що такий-то відносно неї вчиняв такі й такі дії. Допитаний законний представник показав те-то і те-то. Окрім того, в судовому засіданні суд переглянув відеозапис як документ, як матеріал, і вважає, що цей відеозапис є правдивим, не змонтованим і реально відображає показання потерпілого, які він давав у той час». Інше питання, чи можна взяти лише відеозапис без опитування дитини. Це проблема. Але можна, компенсувати допит дитини в суді допитом чотирьох осіб, які підтвердять свідчення дитини і нададуть відеозапис того, що вона говорила, можна» (голова Подільського районного суду м. Києва).

Уникнути допиту в суді потерпілий може також у тому випадку, коли обвинувачений визнав свою провину. В такому випадку суд обмежується викликом обвинуваченого до суду і не допитує інших учасників процесу. Допит потерпілого й свідків проводиться лише у випадку, коли обвинувачений заперечує свою провину, і тоді метою допиту інших учасників процесу є усунення суперечностей між їхніми показаннями.

Перепопи до використання відеозапису допиту дитини в суді як доказу

Під час опитування судді вказали на такі перепопи, що заважають їм використати відео допиту дитини під час досудового слідства як доказ:

- низька якість матеріалів досудового слідства (представлені матеріали не дають можливості однозначно сказати, винен обвинувачений чи ні);
- положення Кримінального процесуального кодексу визначають, що всі докази мають досліджуватись у суді (більшість опитаних експертів зазначили, що відеозапис допиту дитини не може використовуватись у суді, а може бути використаний як доказ лише на етапі досудового слідства);

- відсутність технічної можливості переглянути відеозапис допиту дитини в деяких судах (так, суддя Голосіївського районного суду м. Києва вказав на те, що у нього комп'ютер десятирічної давності, в якому немає ні дисководу, ні usb-входу).

Умови використання відеозапису допиту дитини в суді як доказу в справі про застосування сексуального насильства щодо неї

Під час дослідження судді називали такі умови використання відеозапису допиту дитини як доказу:

- правильне процесуальне оформлення фіксації допиту на відеоносій – у протоколі має бути зазначено використання відеофіксації під час проведення допиту (про те, щоб усе було законно і правильно оформлено, має потурбуватися слідчий, повідомивши всіх учасників процесу про факт проведення відеозйомки допиту, а після закінчення допиту всі учасники допиту мають письмово підтвердити, що дані, які були записані на відео, відповідають дійсності);

- належна якість відео;
- опечатування відеоносія з оригінальним записом допиту (диск чи інший відеоносій має бути запакований у конверт і опечатаний при свідках, які підтвердять, що це оригінал запису, він не монтувався, нічого з цим відео не робилося).

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, є можливість уникнути виклику дитини в суд, що може викликати її травмування, якщо організувати під час досудового слідства судові засідання за участю слідчого судді.

Для організації такого допиту потрібно, щоб орган досудового слідства подав слідчому судді клопотання, де буде вказано достатньо підстав для звільнення постраждалого від участі в безпосередньому судовому процесі. Цей вид допиту фіксується на відеонасінні і є доказом у суді, який обов'язково береться до уваги. Під час дослідження слідчі з Харкова та Одеси розповіли, що вони скористалися такою можливістю.

У Харкові ця можливість була використана вдало. Оскільки постраждалі дівчатка дали необхідні покази і обвинувачений був узятий під варту, проводились і проводяться судові засідання у цій справі: *«Дівчат до суду не викликали, оскільки вони були опитані на судовому засіданні під час досудового слідства. Є така форма опитування, коли суддя сидить, слухає, поки їх там допитують, щоб у суді не травмувати. Ми самі їх туди відвели, всіх попросили вийти.»* (представник слідчого управління Головного управління Національної поліції України в Харківській області).

В Одесі судові засідання за участю слідчого судді було менш вдалим, оскільки дитина перелякалась атмосфери судового засідання, великого скупчення людей різної статі й замкнулась у собі: *«Ми*

стикнулися з такою ситуацією, коли для того, щоб не допитувати дитину в суді, щоб не травмувати її психіку, маму не травмувати, ми, з дозволу прокурора, ініціювали допит у суді, передбачений статтею 225 КПК України. І наче вона все розповідала на відео, ми усе фіксували, нічого не додавали, усе записали, як дитина казала. Але коли суддя почав ставити їй запитання (а при цьому були присутні адвокат підозрюваного, законний представник, суддя), дитина розгубилася, розплакалась і ні на які запитання не відповідала. Згодом такі справи дуже важко в суді доводити, оскільки дитина може дати не ті показання, які давала на етапі досудового слідства» (слідчий слідчого управління ГУНП в Одеській області).

Для уникнення подібних ситуацій у більшості країн використовують практику дружнього допиту, де з дитиною говорить лише один спеціаліст (поліцейський, прокурор, психолог, судмедексперт, суддя тощо), а інші спеціалісти перебувають в іншій кімнаті, спостерігаючи за допитом. Вони мають можливість передати одне-два запитання через спеціальні навушники спеціалісту, який опитує дитину, а також обговорити необхідні запитання під час перерви.

Функція прокуратури

Прокуратура здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим. Прокурорський нагляд – це в тому числі, доручати проведення відповідних слідчих (розшукових) дій. Слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Слідчий має погоджувати із прокурором клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження або про застосування запобіжних заходів. Прокурор керує процесом і надалі перевіряє якість зібраного доказового матеріалу, підтримує державне обвинувачення в суді на підставі зібраних у цьому кримінальному провадженні доказів.

Щоб пересвідчитись у якості зібраного доказового матеріалу, прокурор ознайомлюється з матеріалами кримінального провадження, дивиться та слухає всі відео- та аудіозаписи. Це потрібно для внутрішньої впевненості, що для пред'явлення підозри достатньо доказів: *«Ми читаємо всі матеріали кримінального провадження, скільки б томів там не було, скільки б не було аудіо/відеозаписів. Це все перед прийняттям процесуального рішення. Наприклад, перед повідомленням особи про підозру прокурор повинен вивчити матеріали кримінального провадження для того, щоб самому, за внутрішнім переконанням, упевнитись у тому, що доказів для пред'явлення підозри достатньо. А тому він вивчає весь обсяг доказової бази, зібраний під час досудового розслідування»* (представник прокуратури).

Роль фахівців соціальної роботи та працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Фахівці з соціальної роботи та соціальні працівники ЦСССМ за клопотанням слідчого на етапі досудового слідства можуть залучатися для проведення соціального інспектування родини дитини, постраждалої від сексуального насильства. На практиці слідчі часто запитують про родину потерпілої чи потерпілого, зокрема про те, чи стоять вони на обліку в соціальних службах.

Представники соціальної служби розповідали, що вони, окрім названого вище, приймають звернення щодо насильства в сім'ях і реагують на них, повідомляючи про такі випадки у поліцію. Поліція,

приймаючи рішення про реєстрацію такого факту і розпочинаючи перевірку, у свою чергу, повідомляє службу в справах дітей та соціальні служби про те, що стосовно якоїсь дитини скоєно злочин сексуального характеру.

Зафіксовано випадок, коли працівнику соціальної служби з м. Івано-Франківська стало відомо про підозру щодо сексуального насильства над дитиною. Працівник соціальної служби сприяв дівчині у проведенні обстеження в гінеколога. Разом з тим, цей працівник не передав інформацію до відповідних органів у зв'язку з небажанням родини звертатися до правоохоронних органів.

Роль уповноваженого підрозділу органів Національної поліції

Працівники підрозділів ювенальної превенції за дорученням слідчого можуть проводити опитування дитини, батьків, свідків, а також проводити заходи, спрямовані на встановлення обставин та причин учинення відносно дитини кримінального правопорушення із застосуванням сексуального насильства. Крім того їм можуть бути доручені інші слідчі дії, такі як розшук та доставляння необхідного свідка, отримання характеристики за місцем навчання або проживання дитини, постраждалої від сексуального насильства, участь у соціальному інспектуванні її родини. Працівники уповноваженого підрозділу готують листи до служби у справах дітей, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Вони обов'язково входять до складу слідчо-оперативної групи при її виїзді на місце події за повідомленням про скоєння злочину щодо дитини, зокрема із застосуванням сексуального насильства.

Роль служби у справах дітей

Служба у справах дітей веде облік дітей, що постраждали від різних видів насильства, зокрема сексуального. Також ця служба розглядає звернення щодо ситуацій, коли дитина зазнала сексуального насильства, якщо хтось до неї звертається з такою проблемою. Такі звернення може подати будь-хто: шкільний учитель, сусіди та інші. Отримавши відповідне звернення, ця служба звертається до поліції. Служба у справах дітей також бере участь в інспектуванні родин постраждалих у випадках відкриття справ щодо сексуального насильства.

Представники служби у справах дітей у разі необхідності мають представляти інтереси дітей у судах. На етапі досудового слідства вони можуть бути залучені до проведення допиту дитини як її законні представники, якщо дитина має статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Також це можливо у разі оголошення підозри у вчиненні сексуального насильства батьками дитини. Крім того представники служби у справах дітей можуть звертатися у разі порушення прав та законних інтересів дітей, а також з питань надання їм допомоги до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, установ та організацій незалежно від форми власності. При цьому представники цієї служби не завжди поінформовані про такі моменти як можливість домогтися допиту в спеціальному приміщенні («зеленій кімнаті»), наполягати на веденні відеозапису допиту, необхідність подання клопотання про те, щоб дитина свідчила в суді з окремої кімнати і без участі обвинуваченого.

Координація дій спеціалістів, залучених до допиту

За законом, координуючим органом у випадках насильства над дітьми має бути служба у справах дітей, проте на практиці дії спеціалістів, залучених до допиту дитини, не координуються. Це проявляється в тому, що формальні вимоги для тих чи інших служб виконуються, про них звітується, проте створених на місцях міжвідомчих команд, які б забезпечували чітку, скоординовану роботу в інтересах дитини у випадку виявлення факту сексуального насильства, немає. Як і чітко прописаних функцій учасників таких команд.

Служба у справах дітей, яка має координувати дії всіх учасників процесу, часто сама отримує повідомлення про випадок сексуального насильства над дитиною уже після першого допиту в слідчого Національної поліції.

Немає бази підготовлених психологів, які могли б допомогти у проведенні опитування. На практиці запрошується психолог із ЦССДМ чи зі школи, який не має ні відповідної підготовки, ні особливого бажання бути присутнім під час допиту.

У законі не прописано обов'язкової присутності судмедекспера під час допиту дитини. У випадку, коли немає спеціально обладнаного для допиту дитини приміщення, зокрема «зеленої кімнати», також технічно неможливо організувати присутність під час допиту представників судмедекспертизи та психолого-психіатричної експертизи. Якби це було зроблено, то дитині не довелося б кілька разів відповідати на ті самі питання – і під час допиту, і під час експертиз.

Більше того, представники НУО говорять про те, що працівники поліції, представники служби у справах дітей і соціальних служб часто незнайомі між собою або мають претензії один до одного. Експерти вважають, що потрібно проводити спільні тренінги, заходи, щоб сприяти налагодженню комунікації та співпраці між ними.

Досвід створення таких міжвідомчих, мультидисциплінарних команд під час реалізації різноманітних соціальних проєктів існує.

Супровід дитини

Сьогодні у дитини немає офіційного супроводу, який би надавався державними службами, наприклад, службою у справах дітей чи соціальними службами.

Дітям, що постраждали від сексуального насильства, не надається безкоштовна правова допомога, адже державні адвокати передбачені лише для обвинувачених у злочинах.

Громадська організація «Ла Страда» займається супроводом дітей, що постраждали від сексуального насильства, надаючи таким дітям адвокатів. Деякі справи щодо сексуального насильства над дітьми бере під особистий контроль Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Оскільки у дитини немає супроводу, часто не робляться речі, необхідні для забезпечення дотримання її прав та законних інтересів: не подаються клопотання про запис на відеонасію допиту, про проведення допиту в «зеленій кімнаті»; не подаються заперечення проти перехресного допиту (очної ставки); не забезпечується комфортний для дитини допит у суді.

Висновки: недоліки наявної практики допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства

Злочини проти статевої свободи і недоторканності дитини дуже важко документуються, тому в світовій практиці вироблено спеціальні методи і методики опитування постраждалих дітей, які дають можливість зібрати максимально надійну і детальну інформацію, що дасть підстави притягти злочинця до відповідальності. При цьому слід урахувати, що сексуальне насильство – вже велика травма для дитини, і кожне наступне згадування про ситуацію призводить до ще більшого травмування. Важливо збирати докази так, щоб якнайменше травмувати дитину.

В нашій країні ці міжнародні практики практично не застосовуються. Допит дитини, постраждалої від сексуального насильства, проводиться так само, як і інші допити дітей, що часто призводить до негативних наслідків. Дитина травмується, і потрібна для доказу провини злочинця інформація не збирається.

Експерти виділяють такі недоліки сучасної практики допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства:

- Дитину опитують про випадок сексуального насильства, якому вона піддалася, ще до того, як вона буде допитана слідчим. Це є неприпустимим, оскільки найбільш достовірну інформацію про факт злочину дитина може повідомити тільки під час першої розмови. В наступні рази вона коригує свою розповідь відповідно до того, як на неї відреагували. Отже, зайві розпитування про обставини події призводять до втрати корисної інформації.
- Допити проводяться у непристосованих приміщеннях, де немає сприятливої для налагодження необхідного контакту, подолання дитиною страхів та уникнення зайвої травматизації атмосфери. Дитині потрібна заспокійлива кольорова гама, тиша, комфортні меблі. У стандартному службовому кабінеті в приміщенні поліції не створено дружніх щодо дитини умов. У кабінетах слідчих можуть одночасно перебувати декілька осіб, допит може перериватися, коли заходить хтось зі слідчих, проходить на своє робоче місце. Це не сприяє комфорту дитини, створює напруження під час розповіді про драматичну ситуацію. Школа, де дитина навчається, або садочок – теж не найкраще місце, оскільки в знайомому місці дитина може соромитися. Вдома атмосфера може нагадувати про події злочину, і дитина не почуватиметься у безпеці. В

лікарняних палатах здебільшого панує напружена обстановка режимної установи, що також не створює відчуття комфорту.

- Присутність одного з батьків чи іншого законного представника негативно впливає на відкритість дитини, нерідко викликає у неї почуття сорому. Часто дитина може давати відповіді, що, як їй здається, більше сподобаються матері чи батькові (іншому законному представнику): *«Якщо дитина бачить законного представника... А в мене ще не було жодної дитини, яка б не повертала голову після кожного запитання слідчого, щоб подивитися на маму чи на іншого законного представника, як вона (він) відреагує: кивне і скаже: «Ти молодець», – чи не кивне й не скаже. Дитина дуже відволікається, вона може не сказати при мамі тих речей, які сказала б за її відсутності. А якщо ще мама почує щось нове для себе, неприємне, і скаже: «А-а-а...», – допит можна, в принципі, вже не проводити, оскільки дитина, отримавши негативну реакцію мами, просто перестане відповідати на запитання»* (адвокат, директор департаменту правової допомоги центру «Ла Страда – Україна»). Трапляються випадки, коли батьки, які мають консервативні погляди, соромлять дитину, не дозволяючи їй розповісти потрібні для слідства деталі: *«Під час допиту мати дитині говорила, щоб та замовкла, оскільки про таке соромно розказувати»* (прокурор відділу ювенальної юстиції прокуратури м. Кіровограда). Використання технічного обладнання: кімнати зі склом позавізуального спостереження або камер для комп'ютерного обладнання для відеоспостереження сусідньої кімнати дозволяє забезпечити участь законних представників з можливістю захищати інтереси дитини та разом з тим, зменшити вплив законних представників на відповіді дитини.

- Запрошення на допит психолога чи педагога з навчального закладу, в якому навчається дитина призводить до зайвої травматизації її. За таких умов дитина не розповість про ті деталі, про які б розповіла абсолютно сторонній людині.
- Протокол допиту, який фіксується на папері, не зберігає великої частини важливої інформації, й дитину доводиться опитувати знову. Це позбавляє шансу уникнути повторного допиту під час судового засідання.
- Слідчий, який проводить допит, не має спеціальної підготовки, що може призводити до таких наслідків:
 - нерозуміння чи неправильна інтерпретація дій дитини, наприклад, таких як мовчання про злочин, виправдовування злочинця, повертання до кривдника, що є типовими у такій ситуації. Слідчий, який не має спеціальної психологічної підготовки, може сприймати ці дії як докази неправдивості дитини.
 - труднощі у налагодженні контакту з дитиною (вона може закритись і не розповісти всіх важливих деталей злочину).

Крім того психологи рекомендують враховувати вікові особливості дитини при виборі часу для опитування.

Водночас неврахування особливостей мовлення дитини, яка часто називає статеві органи чи процес статевого контакту власними метафорами, може призвести до неточностей у протоколі допиту і, як наслідок, до повторного допиту на судовому засіданні. Якщо слідчий забуде спитати, як дитина називає частини тіла, і не уточнить, що означає та чи інша метафора, допит не матиме доказової сили: *«Потрібно з'ясувати у дитини, як вона називає частини тіла. Була, наприклад, дівчинка, яка називала свої статеві органи «квіточкою», і якби не психолог, яка встановила це під час попередньої розмови і зафіксувала на відеореєстраторі («Будь ласка, зверніть увагу, дитина називає статеві органи квіточкою»), то не знаю, що було б. Адже дитина під час усього допиту, коли її запитували, куди торкався кривдник, відповідала: «До квіточки». І якби це не зафіксував психолог, допит не мав би абсолютно жодної доказової бази»* (адвокат, директор департаменту правової допомоги центру «Ла Страда – Україна»).

- Експерти піддають сумніву здатність слідчих, які окрім «дитячих» справ розслідують інші злочини, проводити допит так, щоб не травмувати дитину: *«Чому потрібна ювенальна юстиція в Україні? Дуже, вкрай потрібна. Тому що слідчому, який працює з дорослими людьми, після того, як він щойно допитав особу, яка скоїла вбивство, дуже і дуже важко... Суто людський чинник. Після цього зовсім непросто переключитися і опитати дитину, яка стала жертвою сексуального насильства. І навіть сам того не бажаючи, слідчий може завдати дитині досить сильної психологічної травми своїм допитом... А особи, які присутні на допиті, мають право ставити питання, якщо це потрібно, але не втручатися в сам процес допиту, якщо його проводить слідчий. Тому я завжди всім слідчим кажу, що дитину повинен опитувати психолог»* (адвокат, директор департаменту правової допомоги центру «Ла Страда – Україна»).
- Дитину зайвий раз травмують, опитуючи під час судово-психологічної та медичної експертизи.
- Дитину травмують контактом з агресором на етапі досудового слідства або в суді, а також під час допиту на судовому засіданні.
- Дитина в суді часто губиться і не розповідає тієї інформації, яку вона повідомила на етапі досудового слідства, що унеможливує чи ускладнює покарання злочинця.

Такі недоліки допиту дитини, що постраждала від сексуального насильства, зумовлені об'єктивними причинами:

- немає унормованої спеціальної процедури проведення допиту дитини в суді та під час досудового слідства, яка б урахувала кращі міжнародні практики;
- не здійснюється супровід дитини, який забезпечив би врахування її інтересів;
- немає достатньої кількості підготовлених психологів, які за дорученням слідчого могли б проводити допит дитини, постраждалої від сексуального насильства;
- немає чіткого алгоритму дій представників органів і служб, що причетні до допиту дитини, постраждалої від сексуального насильства.

Глава 3. Фактори, що сприяють запровадженню дружнього допиту дитини, яка постраждала від сексуального насильства

Пілотні проекти щодо створення спеціально облаштованих приміщень для проведення допиту/опитування дитини, постраждалої від сексуального насильства або від торгівлі людьми

Методика «Зелена кімната»

На етапі досудового слідства Міністерством внутрішніх справ України рекомендовано підрозділам кримінальної міліції у справах дітей, які можуть проводити допит дитини за окремим дорученням слідчого, прокурора в порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України такий допит проводити за методикою «Зелена кімната».

Така методика розроблена для України з урахуванням найкращого міжнародного досвіду, який передбачає проведення допиту так, щоб не травмувати дитину і водночас зібрати усі необхідні факти для доказу чи спростування вини підозрюваного. У найкращих інтересах дитини провести один допит, зафіксувати його на відеонаосії, а потім використовувати це відео для подальшої роботи слідства і уникати повторних допитів. Повторні допити можуть проводитись лише у разі крайньої необхідності, і під час цих повторних допитів дитині слід ставити тільки запитання, що стосуються нових обставин кримінального правопорушення, про які не було сказано на першому допиті.

Щоб у дитини можна було з'ясувати усі необхідні деталі протягом однієї бесіди, потрібно виконати низку умов. Основні з них наведені нижче.

1. Дитину має опитувати особа, підготовлена працювати за методикою «Зелена кімната». Згідно з чинним КПК України, особою, що проводить допит дитини на стадії досудового слідства, виступає слідчий, спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх, а на стадії судового розгляду справи – спеціально визначений суддя. Це не виключає права слідчого або суду доручити особам, які долучаються до проведення допиту, поставити свідку чи потерпілому низку запитань. У більшості європейських країн допит дитини, постраждалої від сексуального насильства, проводить дитячий психолог за доручен-

ням особи, яка проводить слідство. Це може бути як слідчий поліції, прокуратури, так і ювенальний суддя. Існує багато аргументів за і проти допиту дитини спеціально підготовленим психологом, так само існують аргументи на користь того, що допит має проводити підготовлений слідчий. Аргументом на користь спеціально підготовленого слідчого буде те, що він краще знає, як поставити запитання, щоб допит мав доказову базу, адже не завжди можна передати потрібні запитання навіть через навушник чи інший технічний засіб. Аргументом на користь психолога є те, що психолог краще знає, як провести допит, щоб не травмувати дитину.

2. Правильний допит за цією методикою передбачає проведення його в дружній до дитини обстановці, у комфортному для неї місці, де дитина перебуватиме наодинці з тим, хто її допитує. Усі інші особи, які за законом мають бути присутні на допиті – законні представники, слідчі, прокурори, адвокати та інші, – мають знаходитись в іншій кімнаті й спостерігати за допитом через спеціальне дзеркальне скло та за допомогою технічних засобів.

3. Методика «Зеленої кімнати» враховує різні нюанси знаходження контакту з дитиною. Наприклад, слідчий має запитати, як називати дитину. Потрібно з'ясувати, як вона ставиться до форми: якщо це викликає негативну реакцію, проводити допит без форми, якщо форма сприяє довірі, одягти її.

4. Методика «Зеленої кімнати» навчає того, хто проводить допит, розрізняти, коли дитина говорить правду, а коли фантазує.

5. Методика передбачає список запитань, на які дитина має дати відповіді.

6. Методика «Зеленої кімнати» передбачає, що той, хто проводить допит, знає психологію дитини, може інтерпретувати її дії, оскільки дитяче розуміння ситуації дуже відрізняється від дорослого, відповідно, дитина по-іншому, ніж дорослий, поведеться у випадках сексуального насильства. Такий підготовлений спеціаліст, наприклад, розуміє, чому дитина поверталася до кривдника, чому вона почувається винною, та інші нюанси. Непідготовлену людину ці нюанси можуть наштотхнути на думку, що дитина говорить неправду.

7. Методика «Зеленої кімнати» передбачає необхідність урахування вікових особливостей дитини і, відповідно, проводити допит по-різному з дітьми різних вікових груп.

8. Методика передбачає з'ясування у дитини, як вона називає різні частини тіла, оскільки діти часто не знають назв статевих органів і процесів, пов'язаних зі статевою сферою, або називають їх якимись своїми особливими словами. Якщо цього не врахувати, важлива інформація буде втрачена.

9. Щоб допит пройшов успішно, до нього потрібно ретельно підготуватися – з'ясувати у батьків чи інших осіб якомога більше деталей злочину. Потрібно знати, чим дитина живе, чим захоплюється, наприклад, розпитати про її улюблених мультперсонажів, про її інтереси, про те, як вона проводить вільний час. Слід дізнатися, як дитина ставиться до форми тощо.

Технічні умови проведення допиту за методикою «Зелена кімната»

Допит за методикою «Зелена кімната» має проводитись у спеціально обладнаному приміщенні. Це приміщення має відповідати певним умовам.

1. Наявність двох зал: терапевтичної й робочої. У терапевтичній залі перебувають особа, яка проводить допит, і постраждала дитина, в робочій можуть знаходитись слідчий, законний представник дитини, прокурор, адвокат та інші учасники процесу.

2. Терапевтична зала має бути достатньо маленького розміру, щоб дитина під час бесіди почувалася комфортно.

3. Терапевтична зала має бути оформлена у спокійній кольоровій гамі, щоб дитина під час травматичного для неї досвіду згадування неприємних подій зі свого життя не дратувалася кольорами.

4. У кімнаті для допиту мають бути вікна.

5. У кімнаті, де проводиться бесіда з дитиною, має бути добра звукоізоляція.

6. В кімнаті мають бути створені умови для допиту дітей різного віку: іграшки для маленьких; меблі для дітей різного віку: крісла для старших дітей, маленькі стільчик та столик для молодших.

7. Мають бути кольоровий та білий папір, олівці, книжки для роботи з дітьми.

8. Мають бути встановлені камери чи камера, що можуть використовуватись як для спостереження психологом за реакцією дитини, так і для проведення відеозйомки.

9. Допит має записуватись на жорсткий диск комп'ютера і може бути переписаний на флеш-накопичувач чи диск.

10. Має бути наявне спеціальне дзеркальне скло (його ще називають венеціанським), яке дає змогу учасникам допиту спостерігати за процесом з іншого технічного приміщення, залишаючись невидимими.

11. У технічному приміщенні має бути передбачена можливість спостерігати за допитом (через скло, монітор).

12. Має бути забезпечена можливість зв'язку, щоб коригувати психолога чи іншу людину, яка проводить опитування, ставлячи їй запитання з використанням навушників або іншим чином.

Наявність спеціально обладнаних приміщень для допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства, в Україні та в деяких інших країнах

В Україні є 5 приміщень зі спеціальним склом, які відповідають вищезазначеним стандартам: по одному в Ялті (територія анексованого зараз Криму), Одесі та Харкові, а також 2 приміщення в Києві.

В Норвегії є близько 20 спеціально обладнаних приміщень для проведення допиту дітей, постраждалих від сексуального насильства. В тому числі, в Осло, столиці Норвегії, працює тільки один такий центр, 4 спеціальних приміщення в країні працюють цілодобово. В Хорватії є тільки один центр, у Загребі, який забезпечує роботу для всієї країни, де живуть 3 мільйони людей і відстань від Загреба до Дубровника складає 1000 кілометрів.²

Можливості проведення допиту за методикою «Зелена кімната» за відсутності спеціально обладнаного приміщення

Думки фахівців щодо того, чи обов'язково потрібно проводити допит за методикою «Зелена кімната» саме в спеціальному технологічно обладнаному приміщенні, розділяються. Так, голова правління Всеукраїнської громадської організації «Благополуччя дітей» Тетяна Цуман вважає, що робота за методикою буде ускладнюватись, якщо не буде дотримано всіх необхідних технічних умов, зокрема для відповідного фіксування свідчень дитини (вони також можуть бути піддані сумніву). Інші експерти вважають, що в період, коли більшість територіальних органів Національної поліції не мають таких кімнат і дитину та інших учасників

допиту для того, щоб опитати у спеціально обладнаному приміщенні, доведеться везти на дуже велику відстань, можна обійтися наближенням умов проведення допиту в доступних приміщеннях до умов, необхідних для допиту за методикою.

Відвідані під час дослідження спеціально обладнані приміщення для допиту за методикою «Зелена кімната»

У процесі дослідження було оглянуто і досліджено 3 приміщення: одне в Харкові та два в Києві. Приміщення в Одесі не відвідувалося, оскільки воно розташоване в притулку для дітей, тимчасово відданому в розпорядження Національної гвардії України.

Усі кімнати відкриті неурядовими організаціями і перебувають на балансі державних органів, що причетні до допиту дітей, які постраждали від сексуального насильства.

Для використання кімнат у дитячому притулку в Києві та в Солом'янському управлінні поліції немає жодних бюрократичних перепон. Недоліком кімнати, що розташована в Університеті внутрішніх справ, є досить довгий час на отримання дозволу щодо її використання.

Основні характеристики кімнат

Точна назва приміщення	«Зелена кімната» Солом'янського управління поліції ГУНП в м. Києві	«Дружня кімната», обладнана в рамках апробації пілотних моделей	«Зелена кімната» в Харківському університеті внутрішніх справ
НГО, яке відкрило приміщення	«Ла Страда»	Фонд «Благополуччя дітей»	«Ла Страда»
Де знаходиться	Відділ ювенальної превенції Солом'янського управління поліції ГУНП в м. Києві, вул. Керченська, 5	Центр соціально-психологічної реабілітації для дітей по вул. Маяковського, 21В у м. Києві	Харківський університет внутрішніх справ, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27
Хто фактично розпоряджається приміщенням	ГУНП м. Києва	Служба у справах дітей м. Києва	Університет внутрішніх справ м. Харкова
Як потрапити до кімнати	Написати заяву на ім'я начальника органу поліції і погодити дату і час використання кімнати	Зробити дзвінок чи письмовий запит на службу у справах дітей м. Києва	Написати заяву на ім'я ректора університету, узгодити час і дату використання кімнати
Скільки часу може зайняти організація допиту в кімнаті	2 години	Півгодини	Близько тижня

² За словами керівника проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні» Ігоря Гуцуляка.

«Дружня кімната», обладнана в рамках апробації пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей

Технічні параметри приміщень

Назва приміщення	«Зелена кімната» Солом'янського управління поліції ГУНП в місті Києві	Пілотна модель структурної профілактики насильства щодо дітей «Дружня кімната»	«Зелена кімната» в Харківському університеті внутрішніх справ
Наявність двох зал: тера- певтичної та робочої	+	+	+
Наявність венеціанського скла між терапевтичною і технічною залами	+	+	+
Можливість спостерігати за допитом на екрані монітора	+	+	+
Наявність зв'язку між люди- ною, що проводить допит, і тими, хто спостерігає з технічної зали	+	+	+
Розмір терапевтичної зали	≈10 м	≈12 м	≈10 м
Кольорова гама терапевтич- ної зали	Світло-коричнева	Світло-жовта	Світло-зелена
Наявність вікна	+	+	+
Звукоізоляція	+	+	+
Іграшки	+	+	+
Меблі різного розміру	+	+	+
Кольоровий та білий папір, олівці, книжки	+	+	+
Можливість бачити дитину з усіх ракурсів	+	+	+
Можливість запису допиту	+	+	+
Наявність відокремленого входу до кімнати	—	+	—

Як видно з таблиць та фото, кімнати для допиту дітей, що постраждали від насильства, відповідають ос-
новним стандартам, маючи тільки деякі дрібні недоліки. Наприклад, відсутність окремих входів до двох із
трьох приміщень.

Використання обладнаних приміщень

Допити дітей проводились лише в «зеленій кімнаті» відділу ювенальної превенції Солом'янського управління поліції ГУНП в м. Києві. У 2014 році кімната використовувалась 6 разів, і 7 разів за перші 8 місяців 2015 року. Кімната використовується у випадках розслідування насильства над неповнолітніми або малолітніми. Це може бути як сексуальне, так і будь-яке інше насильство над дитиною.

У цьому приміщенні також здійснюються допити дітей, які постраждали від сексуального насильства, з усієї України.

Знають про існування кімнати, розуміють необхідність і переваги проведення допиту саме за методикою «Зелена кімната» і регулярно проводять допити дітей, постраждалих від сексуального насильства, слідчі всіх районних управлінь поліції ГУНП в м. Києві.

Допити дітей з інших міст України відбуваються, як правило, за ініціативи представників дитини, офісу Уповноваженого з прав людини або Уповноваженого Президента з прав дитини. За інформацією Ігоря Гуцуляка, яку підтвердили представники офісу Омбудсмена, за однією зі справ про вчинення сексуального насильства над дитиною, яку контролювала особисто пані Валерія Лутковська, допит дитини в «зеленій кімнаті» проводився саме за ініціативи офісу Омбудсмена. Юридичний супровід справи і захист дитини, надаючи адвоката, здійснювали представники «Ла Страда – Україна».

Отже, у випадку використання слідчими ГУНП в місті Києві спеціальної кімнати для допиту дітей, постраждалих від сексуального насильства, ми можемо говорити про систематичність і відповідальний підхід до справи. У випадках використання кімнати для інших, окрім Києва, міст усе залежить від того, чи знайдуться там люди, які знають про існування та переваги цієї кімнати, і чи вистачить у них сил та бажання наполягти на її використанні. Справи щодо сексуального насильства найчастіше веде психолог Людмила Гридковець, яка є волонтером. Вона працює завідуючою кафедри педагогіки і психології Київського інституту бізнесу і технологій, є кандидатом психологічних наук. Тема її дисертації була пов'язана із психосексуальною культурою, і вона багато років досліджує саме психосексуальну культуру. Вважається одним із кращих фахівців у цій галузі. За її словами, вона працює з найскладнішими випадками. Сама Людмила оцінює свою роботу як ефективну: за її словами, їй вдається працювати з дітьми так, щоб вони дали показання і не були травмовані.

Перед допитом, який проводить Людмила Гридковець, слідчим проводиться попереднє опитування дитини, де в загальному контексті він намагається з'ясувати, як дитина бачить ситуацію. Психолог навчає слідчих проводити це опитування так, щоб не травмувати дитину.

У випадку допиту слідчий надає психологу перелік запитань, на які протягом допиту потрібно отримати відповіді. Окрім отримання відповідей на запитання слідчого під час допиту в «зеленій кімнаті» відбувається робота з травмою, яку отримала дитина під час сексуального насильства.

Після проведення допиту психолог робить висновок про те, які дії були вчинені щодо дитини, і передає його слідчому для подальшої роботи. Психолог також може написати висновок щодо того, чи бажано дитині надалі давати свідчення в суді. Найчастіше він рекомендує не допитувати повторно в суді дитину, яка пережила травму в результаті сексуального насильства.

Окрім допитів у кімнаті можуть проводитись опитування на стадії дослідчої перевірки, метою яких є з'ясувати, чи справді до дитини було застосовано сексуальне насильство.

Отже, завдяки ретельній підготовці, використання методики «Зелена кімната» зменшує кількість допитів, які проводить слідчий. Проте дитина, яка проходить допит у «зеленій кімнаті», все одно має проходити медичну та психолого-психіатричну експертизу, де вона ще раз розповідає про випадок, який з нею стався. Також більшість дітей навіть після допиту в «зеленій кімнаті» мають свідчити у суді.

Причини невикористання приміщень, обладнаних за методикою «Зелена кімната»

Під час інтерв'ю зі слідчими поліції міста Харкова було виявлено, що вони не розуміють особливостей методики «Зелена кімната» і необхідності допиту дитини у спеціально для цього обладнаному приміщенні. З переваг допиту в «зеленій кімнаті» слідчі зрозуміли тільки те, що дитина допитується наодинці з психологом і при цьому не присутні батьки та інші люди, які можуть вплинути на її відповіді. Проте цього виявилось недостатньо, щоб переважити небажання організовувати в одному місці роботу психолога, представника служби у справах дітей, для чого слід використовувати «зелену кімнату». Також перешкодою до використання кімнати є великий термін узгодження з керівництвом Університету внутрішніх справ (це займає близько тижня) часу її використання.

Кімната в Одесі не є фізично доступною, тому там допити проводитись не можуть.

Спеціально обладнана кімната в Києві по вулиці Маяковського не використовується, оскільки організації «Благополуччя дітей» не вдалося переконати слідчих та суддів у правильності своєї концепції використання кімнати для допиту дітей та необхідності використання методики «Зелена кімната» у випадках сексуального насильства над дітьми.

Моделлю для кімнати була аналогічна практика в Польщі, яку впроваджував фонд «Нічії діти», працівники якого домоглися використання своєї кімнати прокурорами, поліцією, суддями.

Перед відкриттям кімнати обговорювалось місце, де її обладнати. Керівництво поліції міста Києва підтримало ініціативу і запропонувало відкрити кімнату в якомусь із районних управлінь. Проте одним із пунктів стандартів цих кімнат є те, що їх не слід розташовувати в адміністративних приміщеннях поліції, оскільки це створює у дітей більше відчуття небезпеки. У «неофіційному» приміщенні дитина відчуває, що їй можуть допомогти. Тому кімнату обладнали в притулку для дітей і після обладнання передали на його баланс. Також був підписаний договір про партнерство з поліцією міста Києва.

Для того щоб опитування дітей можна було проводити лише в пристосованому приміщенні й не викликати їх до суду, проводились тренінги для суддів, де їм розповідали про практику Польщі. Самі судді, за словами менеджера проекту Юлії Малієнко, до майбутнього проекту поставились скептично. У 2008 році ця практика була дуже новою. Це була перша «зелена кімната» в Україні. Не вдалося любіювати обов'язковість її використання у випадках сексуального насильства.

Представникам слідства було незрозуміло, навіщо використовувати приміщення для допитів, розташоване поза поліцейським відділком. До того ж кімната знаходиться на Троєщині, що є віддаленим районом Києва, і це створює додаткові труднощі для використання приміщення, оскільки вимагає від слідчого докладання зусиль для пошуку автомобіля, бензину, організації допиту: «Це теж проблема – привезти дитину в цю кімнату: бензин, службовий автомобіль і таке інше...» (працівник відділу ювенальної превенції Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України). Експерти говорять, що для того, аби слідчий складав такі зусилля і застосовував нову методику допиту дитини, потрібні відомчі нормативні акти. У

нас же така ситуація: заборони використання цієї кімнати немає, але водночас немає і зобов'язань використовувати її для допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства.

Якщо говорити про причини невикористання методики «Зелена кімната» в Україні, то слід відзначити віддаленість приміщень, які дали б змогу проводити допит за цією методикою, від відділків поліції. Адже, як зазначалося вище, приміщення є лише у трьох містах на всій території України. Слідчі при цьому мало інформовані про переваги методики. Також немає законодавчої вимоги про обов'язковість використання кімнати. Все це призводить до того, що кімната використовується лише в окремих випадках.

Умови, необхідні для роботи «зеленої кімнати»

В ході опитувань слідчі назвали умови, необхідні для використання методики «Зелена кімната» і спеціально обладнаних приміщень.

- Забезпечення легкого і швидкого доступу та цілодобового функціонування кімнати: *«Має бути безпосереднє співробітництво, щоб ми знали, що коли зателефонуємо, нам без зволікань виділять цю кімнату»* (слідчий слідчого управління Головного управління Національної поліції України в Одеській області).
- Налагодження цілодобового функціонування таких приміщень. Часто зґвалтування дітей стаються вночі, міліція виїжджає на такий випадок, і потім дитину необхідно забрати з місця події й провести з нею слідчі дії. А в Кодексі України про адміністративні правопорушення визначено, що дитину, яка доставляється до органів поліції, можна тримати у відділку не більше трьох годин.
- Забезпечення присутності у потрібний час психологів, представників соціальних служб та інших учасників допиту.
- Фізична доступність кімнати, тобто її близьке розташування від місця події, оскільки у слідчих є побоювання, що учасники допиту, наприклад, батьки, представники соціальних служб, просто відмовляться від допиту, якщо кімната буде дуже далеко від місця проживання дитини: *«Добре, якщо ми працюємо в межах міста, а є такі райони, які віддалені від Одеси на 300 кілометрів. Ми ж не будемо їх везти для допиту дитини в «зелену кімнату». Це просто технічно неможливо – всі відмовляться від допиту. Тим більше це важко для дитини»* (слідчий слідчого управління Головного управління Національної поліції України в Одеській області).

Експерти говорять про необхідність законодавчого закріплення обов'язкового використання методики «Зелена кімната» та приміщень «зелених кімнат» у випадках розслідування справ, пов'язаних із сексуальним насильством. Прокурор Кіровоградської області рекомендує на стадії, коли «зелені кімнати» доступні лише в окремих регіонах, наступне: *«...Готується методична рекомендація, наприклад, спільна для прокуратури і поліції. Чи тільки до прокуратури вона направляється, тому що прокурор має право застосовувати цю методику без згоди слідчого. Також це може бути лист орієнтування. Це на місцевому рівні. Для того щоб це зробити в рамках держави чи, наприклад, Одеської області, потрібно провести відповідний документ через відомство, яке буде цим керувати. Це може зробити Міністерство освіти чи Міністерство внутрішніх справ. Це може бути розпорядження, факсограма або методична рекомендація. Це буде установкою до можливої дії. Якщо вони спробують і побачать ефективність методики, проблем щодо її застосування не буде. Особисто я була б готова орієнтувати своїх прокурорів на це.»*

Окрім цього необхідна просвітницька робота з прокурором ювенального відділу, який підтримує ініціативу і вийде на ювенальних прокурорів та слідчих. Також потрібна підтримка місцевого голови слідства та представників кримінальної міліції у справах дітей. Необхідно проводити навчання слідчих, які займатимуться розслідуванням справ дітей, що постраждали від сексуального насильства.

Людські ресурси для застосування методики «Зелена кімната»

Як уже зазначалося, для допиту дітей за методикою «Зелена кімната» в Україні рекомендують залучати психологів. Окрім цього, необхідно інформувати слідчих про особливості використання методики «Зелена кімната», оскільки незнання ними способів застосування методики і нюансів, пов'язаних з допитом дітей, постраждалих від сексуального насильства, призводить до того, що дитину з самого початку допитують неправильно, що робить неможливим використання методики.

Наприклад, під час дослідження експерти розповіли про випадок, коли дівчинку після серії невдалих опитувань, під час яких вона не розповідала деталей, необхідних для розслідування справи, намагалися привести до «зеленої кімнати». При цьому слідчий запитав у представника дитячого притулку, чи не можна знайти психолога, який зможе допомогти «розговорити» дівчинку. Це є неприпустимим, адже дитину слід допитувати правильно з першого допиту, коли розповідь про події буде найточнішою. І це має робити саме підготовлений спеціаліст і за методикою «Зелена кімната».

Фактично зараз в Україні за методикою «Зелена кімната» працює один психолог, Людмила Гридковець, яка є волонтером. У Людмили вже є кількарічний досвід практичної роботи, захищена дисертація на тему дитячої сексуальності та мотивація до роботи. Проте волонтерська робота, відсутність навчених послідовників говорить про спорадичність практики. Фактично робота кімнати залежить від однієї людини, ця практика не є інституціоналізованою.

Фонд «Благополуччя дітей» у 2008 році провів навчання 30 психологів м. Києва, що мали проводити допити дітей, постраждалих від сексуального насильства. Проте не вдалося скоординувати роботу «зеленої кімнати» і цих психологів, і допити дітей, що постраждали від сексуального насильства, підготовлені спеціалісти не проводять. Дехто з підготовлених психологів працює у сфері реабілітації дітей, які постраждали від сексуального насильства. У центрі реабілітації дитини є свій підготовлений психолог. Також у них є список психологів, які пройшли спеціалізоване навчання для роботи в цій кімнаті. За словами представника служби у справах дітей, яка розповідала про це приміщення, зараз ведеться робота над поновленням списку. Є двоє психологів, які працюють у Київському міському центрі дитини і також проходили це навчання. Зараз ці фахівці діагностують дітей, відносно яких є підозра, що вони страждають від насильства, зокрема сексуального. У разі потреби, за словами представника служби у справах дітей, можна буде легко організувати приїзд цих психологів для допиту.

Висновки: технічна спроможність проведення допитів за методикою «Зелена кімната»

Усі необхідні умови для проведення допитів за методикою «Зелена кімната» – наявність і доступність обладнаного приміщення, підготовленого досвідченого психолога, поінформованість слідчих – наразі є лише у спеціальному приміщенні Солом'янського управління поліції ГУНП міста Києва.

За певної координаційної та організаційної роботи можна проводити допити у кімнаті, що розташована по вулиці Маяковського, також у м. Києві. Для цього необхідно провести інформаційно-роз'яснювальну роботу з керівниками слідчих підрозділів поліції, розташованих на Лівому березі Києва, уточнити списки підготовлених психологів та скоординувати їхню роботу так, щоб вони були присутні під час допитів дітей, що постраждали від сексуального насильства.

Для роботи добре обладнаного в технічному плані приміщення в Харкові є кілька перепон, ресурсних та бюрократичних. Перші обумовлені відсутністю навчених психологів, які б проводили допити. Другі – формальним підходом керівників підрозділів поліції Харкова до організації отримання дозволу на використання кімнати від Харківського національного університету внутрішніх справ. Для подолання цих проблем, можливо, треба підготувати психологів, скоординувати їхню роботу, провести роботу зі слідчими та їх керівництвом, усунути бюрократичні перепони в роботі кімнати.

Міжнародна практика

Найкращим варіантом буде, коли дитині взагалі не доведеться свідчити в суді, суд візьме до уваги відеозапис допиту, проведеного у «зеленій кімнаті», і провина обвинуваченого буде доведена з найменшою травматизацією дитини, завдяки проведенню лише одного допиту.

Проте в наших умовах така практика не завжди видається можливою. Більше того, не в усіх країнах, де впроваджені передові технології допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства, свідчення в суді виключені. Для того, щоб діти якнайменше травмувалися і були відкриті до розмови про випадки сексуального насильства, у судах створюються особливо сприятливі умови.

Так наприклад, у Хорватії в судах є спеціальні приміщення для допитів дитини, які складаються з двох кімнат: зали судового засідання та окремої кімнати, де дитина, постраждала від сексуального насильства, спілкується із психологом. Вхід до цієї кімнати відокремлений, і дитина та її представники заходять з окремого входу, тоді як обвинувачений та всі інші учасники процесу заходять до суду з іншого входу, і вони не зустрічаються. В залі суду знаходяться сторона обвинувачення, представники соціальних служб, прокурор, поліцейські. Допит веде спеціалізований суддя-слідчий за допомогою психолога. Суддя формулює запитання, психолог перекладає його на мову дитини. Всі сторони мають право ставити дитині запитання, але не напряму, а через суддю, який вирішує, можливе таке запитання чи ні. У разі допущення такого запитання він його передає психологу, який формулює його дитині зрозумілими для неї словами.³

У Польщі інша практика: суддя присутній під час первинного допиту в спеціальній кімнаті за дзеркальним склом. Одночасно ведеться відеозапис допиту. Дитину повторно в суд не викликають.

Технічні можливості для дистанційного допиту в умовах України

За словами суддів, в усіх чи майже в усіх приміщеннях судів є можливість встановлення дистанційного зв'язку. Технічно можливо, щоб дитина з психологом перебувала в одній кімнаті суду, а обвинувачений та усі інші учасники процесу знаходились в іншій кімнаті. При цьому відокремлений вхід до такої кімнати, де теоретично може знаходитись під час судового засідання дитина, не забезпечується. Це пов'язано з необхідністю змінювати

архітектуру будівлі суду. А враховуючи, що суди розміщені не у спеціально побудованих приміщеннях, а в тих, що були виділені місцевими органами влади, усунути такий недолік неможливо. Проте існує технічна можливість проводити допит навіть з іншого суду і зв'язувати суди технічним зв'язком. Також існують кімнати з окремим входом для легенованого свідка, відкриті за проектом посольства США, який реалізовувала Міжнародна організація з міграції.

У кімнаті передбачені засоби для змінення зображення і голосу того, хто свідчить. Справжнє зображення свідка чи потерпілого бачить лише суддя. Можна і не змінювати зображення та голос, а просто використовувати кімнату для дистанційного допиту, якщо свідку чи потерпілому так комфортніше.

Щоб потрапити в ці кімнати, має бути винесена ухвала, в якій зазначається, що до певної особи необхідно застосувати засоби безпеки, оскільки цього вимагає певна ситуація. Таке рішення може прийняти суд, або воно може бути прийняте за клопотанням потерпілої сторони.

У суди, де обладнані такі кімнати, за попередньою домовленістю можуть приїжджати представники будь-яких інших судів, використовувати кімнату для допиту свідків і проводити там свої засідання. Такі кімнати відкриті у 13 судах України, і вони використовуються за різними статтями, проте жодного разу ще не використовувались у випадках розгляду справ про сексуальне насильство над дітьми.

У Чернігові навіть розповіли про випадок, коли в апеляційному суді, де є відповідне обладнання, слухали справу шестирічної дівчинки, що постраждала від розбещення сусідом, коли їй було 4 роки. Попри наявність можливостей для дистанційного допиту, дівчинці довелося свідчити в залі судових засідань, більше того, з зали навіть не вивели обвинуваченого. Оксана Горбунова, представниця МОМ, що відповідає за впровадження проекту, так прокоментувала цей випадок: *«Те питання, яке ви піднімаєте, дуже важливе, воно явно свідчить про те, що із суддями треба працювати. Це не одного дня робота. Їх треба збирати, їм треба цю освіту нести. Далеко не кожен суддя знає про ці міжнародні стандарти. З ними треба працювати, я тут бачу для вас велике поле роботи в майбутньому. Обладнання стоїть, воно працює, в робочому стані. Чому б його не використовувати?»*

3 За словами керівника проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні» Ігоря Гуцуляка.

Назва суду	Скільки разів використовувалась кімната	Статті, за якими використовувалась кімната
Апеляційний суд Дніпропетровської області	1	307
Рівненський міський суд	10	307, 302, 303, 205, 212
Апеляційний суд Івано-Франківської області	20	307, 309, 310, 263
Галицький міський суд м. Львова	6	307, 303
Шевченківський районний суд м. Чернівців	21	–
Суворівський районний суд м. Херсона	130	149, 307, 309, 115, 190, 358, 185, 115, 190
Хмельницький міський суд	74	149, 309, 307, 311, 263
Апеляційний суд Житомирської області	5	307
Апеляційний суд Чернігівської області	40	307, 204, 263, 14, 185, 186, 309
Луцький міський суд	102	149, 307, 309
Апеляційний суд Запорізької області	0	–
Вінницький міський суд	0	–
Апеляційний суд Луганської області	3	307

Опис відвіданих кімнат в Івано-Франківську та Чернігові

В ході дослідження були відвідані два таких спеціалізованих приміщення для проведення дистанційного допиту: в Апеляційному суді Чернігова та в міському суді Івано-Франківська.

Як видно з опису та фото, кімнати жодним чином не пристосовані до потреб дитини, відсутність вікна може бути чинником, що лякає, проте дитині краще свідчити з непристосованої кімнати дистанційно, ніж із зали суду.

Окрім цього представники суду в інтерв'ю говорили, що вони готові за потреби обладнати кімнату для дитини: принести іграшки, книжки, папір та інші необхідні речі. Жодних перепон для того, щоб у кімнаті знаходився психолог, немає.

Основні характеристики відвіданих приміщень.

Місце знаходження	Назва приміщення	Опис кімнати
Чернігівської області	Зала судового засідання для допиту особи під захистом	Кімната до 20 кв. м. В кімнаті є 1 вікно, стіл, стілець, пам'ятка для свідка.
Івано-Франківська область	Зала для розгляду справ легендарованих осіб	Розмір кімнати приблизно 10 метрів. Вікна немає. В кімнаті знаходяться стіл, стілець, пам'ятка для свідка.

Програми з протидії сексуальному насильству та торгівлі людьми, які впроваджуються державними і неурядовими організаціями

Діяльність Міністерства внутрішніх справ

В 2007 році Україна підписала Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротську конвенцію), яка передбачає створення дружніх для дитини умов допиту. Робота на виконання цієї конвенції – щодо впровадження використання методики «зелених кімнат» для допиту дітей, постраждалих від сексуального насильства, розпочалася в МВС з 2008 року. У 2008 році був виданий внутрішній наказ, який стосувався саме «зелених кімнат». Також на виконання цієї конвенції було розроблено рекомендації щодо допиту дитини за методикою «Зелена кімната», проте ці рекомендації найчастіше залишаються на папері, оскільки не мають обов'язкового характеру: *«Я, наприклад, вважаю, що скрізь людський чинник спрацьовує. Те, що має рекомендаційний характер, не завжди загальнообов'язкове, до безумовного виконання. Наприклад, якийсь слідчий, спеціально уповноважений на здійснення проваджень щодо дітей, поцікавиться, почитає ці методичні рекомендації, візьме їх до уваги і буде застосовувати. Це його фаховий рівень, його професіоналізм. А інший слідчий не знайде часу, щоб прочитати цих 60 аркушів. Це все людський чинник»* (працівник відділу ювенальної превенції Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України (входить до МВС України)).

Також у Міністерстві внутрішніх справ були розроблені кошториси на відкриття «зелених кімнат», і до Кабінету Міністрів України направлялися листи-пропозиції щодо внесення в бюджет МВС додаткових коштів. Проте рік за роком ці фінансові розрахунки не враховувалися за браком коштів.

Програми ОБСЄ

ОБСЄ проводить тренінги та навчання різних спеціалістів, які дотичні до проблеми торгівлі людьми. Так, проводяться навчання представників поліції, метою яких є змінити упереджене ставлення до жертв торгівлі людьми, не звинувачувати їх у тому, що сталося. Також реалізовувалися пілотні проекти з лікарями, хірургами та гінекологами щодо виявлення жертв торгівлі людьми. Запроваджувалась програма корекційної роботи з тими, хто вчинив насильство в сім'ї. Спеціальних програм чи тренінгів для розслідування та попередження випадків сексуального насильства над дітьми організація не проводила.

Практика Міжнародної організації з міграції

Міжнародна організація з міграції реалізовувала в Україні проект з відкриття кімнат для допиту легендованих свідків, який розпочався в 2007 році й закінчився у 2015. Проект фінансувало посольство США.

Концепція проекту передбачала встановлення обладнання лише в судах, які справді готові з цим обладнанням працювати. Для цього суд мав зробити певні кроки: забезпечити ремонт у приміщенні, де встановлюється обладнання, забезпечити окремий вхід до кімнати. Суд також мав виділити співробітника, який би навчився з цим обладнанням працювати.

Перша кімната відкрилась у 2007 році в Івано-Франківському апеляційному суді за ініціативи тодішньої голови суду Надії Стефанів.

На той час юридичні норми щодо використання цих кімнат не було прописано, але в процесі роботи кімнати цю практику закріпили законодавчо: *«Тоді ще не було в Кримінальному процесуальному законодавстві таких можливостей, але ми пішли на це, а потім закон пішов за нами»* (голова міського суду Івано-Франківська).

Окрім того, МОМ домоглася спеціалізації суддів та прокурорів для статті 149 КК України (торгівля людьми). По всій Україні є 52 слідчі з обласних слідчих управлінь, які у разі відкриття кримінальних проваджень за цією статтею беруть їх на себе. Щоб домогтися спеціалізації, встановлювалися контакти з Міністерством внутрішніх справ, для переконання його працівників у необхідності спеціалізації прокурорів та слідчих було зібрано фактичний матеріал, зроблено спеціальний аналіз. Уперше спеціалізація слідчих була проведена у 2006–2007 роках, далі, після реформування МВС, вона була втрачена і у 2014 році знову поновлена. Спеціалізація є більш ефективною, оскільки праця з обмеженим числом фахівців у певному напрямку дає можливість їх навчити: *«Працюємо з цими спеціалізованими слідчими. Це набагато ефективніший підхід – працювати з конкретно виділеним фахівцем саме за цим напрямком. В Україні тисячі слідчих, спробуйте всіх навчити. А якщо йдеться про конкретних 52, то ви їх можете за два семінари навчити, ґрунтовно поділитися своїм досвідом. Тієї ж спеціалізації ми домагалися для прокурорів»* (національний координатор проекту щодо протидії торгівлі людьми Міжнародної Організації Міграції).

Спеціалізація прокурорів також дасть змогу отримати підготовлених фахівців, які крім іншого подбають про правильний розгляд справи в суді: *«У квітні ця спеціалізація була проведена. Роль прокурора дуже важлива. Прокурор може підняти це питання про необхідність організації слухання в закритому режимі, слухання з виведенням із зали суду певних осіб, слухання через обладнання. Тут, бачте, якщо не спрацював суддя, то повинен був звернути увагу прокурор, адвокат. Тут треба працювати не лише із суддями»* (національний координатор проекту щодо протидії торгівлі людьми Міжнародної Організації Міграції).

Водночас сучасна система розгляду судових справ тільки спеціалізованими суддями формально неможлива, оскільки розподіл справ автоматизований і для того, щоб справу вів спеціалізований суддя, таке рішення повинен прийняти голова суду. На думку експертів, краще було б, якби до законодавства були внесені відповідні правки щодо розподілу справ за спеціалізацією суддів.

Недержавні громадські організації, такі як «Ла Страда – Україна», фонд «Благополуччя дітей», запроваджували в Україні проекти, метою яких було відкриття технічних приміщень для допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства, облаштованих згідно з кращими світовими практиками.

Отже, програми, що впроваджуються неурядовими організаціями спеціально для допиту дітей, постраждалих від сексуального насильства, мають поки що несистемний, пілотний характер. Ці програми не завжди сприймаються виконавцями на місцях і не приводять до зміни практики допиту дітей загалом.

Добрим прикладом застосування і використання технічних можливостей для зміни практики допиту дітей, постраждалих від сексуального насильства, є практики боротьби з торгівлею людьми, що впроваджуються МОМ та ОБСЄ.

Навчальні програми для тих, хто причетний до допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства

Проект Ради Європи з навчання спеціалістів

У 2012 році Рада Європи запровадила в Україні проект з розроблення методології опитування дітей, які стали свідками чи жертвами насильства або вчинили насильство у сім'ї. В рамках цього проекту реалізований проект каскадних тренінгів для міліції (слідчих та представників кримінальної міліції у справах дітей), соціальних працівників, переважно представлених службами у справах дітей та молоді, а також центрами у справах сім'ї, дітей і молоді, практичних психологів системи освіти. Цей проект був профінансований урядом Норвегії.

Проект завершився 29 травня 2015 року. Загалом було проведено 98 національних каскадних тренінгів в усіх регіонах України. В кожному регіоні тренували як міліцію, так і соціальних працівників, у деяких – також психологів.

На першому етапі впроваджувалися тренінги для тренерів. На сьогодні уже є мережа з 19 українських тренерів, які після підготовки в різних регіонах України представляли методологію опитування дітей, зокрема допит дитини, яка постраждала від сексуального насильства.

Ці тренінги пройшли 900 співробітників соціальних служб, 850 слідчих Головного слідчого управління та 100 практичних психологів. Ці спеціалісти працюють на своїх робочих місцях, їхні контакти є у відповідних міністерствах.

Проблемою є те, що тренінги були одноденними, і фактично відбулось ознайомлення з новими методиками, а не навчання спеціалістів їх використовувати. Крім того, Рада Європи в рамках цього проекту організовувала навчальні візити для державних службовців з метою ознайомлення з подібними кімнатами в Хорватії та Норвегії. Візит до Хорватії навіть спеціально був присвячений роботі з жертвами сексуального насильства.

Також за результатами тренінгу Рада Європи спільно з «Ла Страда» і фондом «Благополуччя дітей» створила посібник з методології опитування дітей і фактично готує його публікацію.

Точкові проекти: школа суддів у Києві, навчання спеціалістів в рамках відкриття кімнати, дружньої до дитини

Неурядова організація «Благополуччя дітей» перед відкриттям дружньої до дитини кімнати для опитування у 2008 році проводила навчання для колегії суддів. Навчали суддів та прокурорів. З Академією суддів була укладена угода про співпрацю в на-

вчанні суддів. Це були заняття для групи з 25-30 осіб. Тренерами були експерти з Європи, зокрема з Польщі: представники польських НГО «Нічії діти» та «Центр Мазовецької».

За інформацією експерта одного з опитаних експертів, Академія суддів брала в організації «Благополуччя дітей» матеріали для того, щоб ввести до програм курсів підвищення кваліфікації суддів питання опитування дітей у судах.

Організація також випустила посібник «Дитина свідчить у суді». На семінарі, проведеному для суддів, розглядалися особливості поведінки суддів та прокурорів у випадках, коли діти дають свідчення в суді. Також проводилися навчальні семінари для психологів, які мали вести допити. Підготовлено 25-30 психологів і соціальних педагогів з м. Києва. З 2008 року ці психологи не провели жодного допиту. Тільки про двох із цих фахівців точно відомо, що вони працюють із випадками сексуального насильства щодо дітей. Їхні контакти є у поліції. Про інших наразі нічого не відомо.

Окрім цього, в рамках проекту відбувалося навчання представників кримінальної міліції у справах дітей. Здійснювались навчальні візити до Польщі з метою ознайомлення їх із досвідом роботи польських кімнат, дружніх до дитини.

У свою чергу, Міжнародна Організація з Міграції проводила для суддів з регіонів семінари, під час яких вони ознайомлювались з кімнатами, обладнаними для захисту легендарованих свідків. На семінарах розглядалися теми як технічного обладнання кімнат, так і юридичних аспектів їх використання під час розгляду в суді справ за фактами торгівлі людьми, специфіки таких справ загалом. За останній рік було проведено три таких семінари, у кожному взяли участь по 25-30 суддів.

Отже, діяльність з навчання спеціалістів, причетних до допиту дітей, постраждалих від сексуального насильства, не можна назвати ефективною та всеохопною. Немає спеціалізації та, відповідно, глибокого навчання слідчих, психологів і прокурорів, які могли б використовувати методику «Зелена кімната». На навчання було витрачено багато зусиль та коштів Ради Європи, але одноденні тренінги не є достатніми для засвоєння складної методики допиту дітей з використанням спеціальних приміщень. Тренінги і навчання, які проводились фондом «Благополуччя дітей», є більш ґрунтовними та фундаментальними, проте забезпечити застосування навченими спеціалістами набутих знань та умінь на практиці не вдалося.

Висновки та рекомендації

Можливі варіанти розв'язання проблем допиту неповнолітнього, що постраждав від сексуального насильства

- Виділити в законодавстві окрему категорію справ – сексуальне насильство проти дітей – і прописати процедуру їх розслідування та судового розгляду, яка передбачатиме використання «зеленої кімнати», судовий розгляд за спеціальною процедурою, залучення спеціалізованих слідчих, прокурорів, психологів.
- Прийняти поправки до КПК, які б дозволяли приймати в суді відео допиту, знятого на досудовому слідстві, як доказ.
- Передбачити надання безкоштовного державного адвоката жертвам сексуального насильства.
- Створювати міждисциплінарні команди, які працювали б з випадками сексуального насильства на місцях.
- Прийняти поправки до КПК, які передбачали б допит дитини, що постраждала від сексуального насильства, лише за із застосуванням методик допиту дружнього до дитини.
- Прийняти законодавчі поправки, які передбачали б допит у суді неповнолітніх, що постраждали від сексуального насильства, лише в окремій кімнаті, дистанційно, тільки запитань із залученням психолога.
- Закріпити законодавчо заборону спілкування з дитиною, щодо якої є підозра у тому, що вона постраждала від сексуального насильства, під час оперативно-розшукових заходів. Також слід заборонити торкатися питань, пов'язаних із сексуальним насильством, в ході попереднього опитування, залишивши можливість розпитувати про події, які сталися під час скоєння злочину щодо статевої недоторканості дитини, лише при проведенні офіційного допиту.
- Запровадити зміни до законодавства, які б скасували судово-медичну експертизу у випадках, коли з дитиною не було статевого контакту, що залишив би якісь сліди. Для цього потрібно розписати тяжкість злочину залежно від віку дитини.
- Визначити домагання як кримінальний сексуальний злочин.
- Визначити законодавчо, що опитування дитини на всіх етапах – досудового слідства, судового розгляду – повинен проводити один і той самий спеціаліст, який має супроводжувати дитину.
- Прийняти поправки до КПК, які б передбачали присутність під час допиту дитини кваліфікованого, спеціально підготовленого, а не просто дипломованого психолога, тим більше не педагога.
- Навчити необхідну кількість психологів і створити їх базу, яка має бути доступна координуючим органам на місцях, про яку мають знати слідчі, які працюють з випадками сексуального насильства щодо дітей, та представники кримінальної міліції у справах дітей, зобов'язати користуватися послугами тільки цих психологів.
- Запровадити у ВНЗ спеціальну підготовку поліцейських, психологів, прокурорів щодо роботи з дітьми, які постраждали від злочинів, в т.ч. сексуального насильства
- Забезпечити роботу служб у справах дітей як координуючих органів.
- Проводити роботу зі спеціалістами зі служб у справах дітей, які часто є представниками дітей у випадках сексуального насильства, що передбачатиме інформування їх про необхідні заходи під час допиту на всіх етапах ведення справи в інтересах дитини.
- Проводити спільні тренінги, семінари та інші заходи, які сприяли б налагодженню контакту між представниками служб у справах дітей, органами внутрішніх справ і соціальними службами.
- Проводити спільні тренінги, семінари та інші заходи, які сприяли б налагодженню контакту між слідчими і психологами.
- Поеднувати опитування в «зеленій кімнаті» з психолого-психіатричною та судово-медичною експертизами.
- Організувати навчальні заходи, на яких ті, хто вже використовує методику «Зелена кімната» і технічне приміщення, поділяться досвідом з іншими слідчими, прокурорами, соціальними працівниками (довіра слідчих до представників міліції з інших регіонів буде більшою, ніж до тренерів).
- Ініціювати статеве виховання для дітей з раннього віку, в ході якого розповідати їм зрозумілою мовою, що таке статеві органи, і пояснювати, що ніхто не може торкатися їхніх статевих органів (окрім лікарів) і показувати або просити чи примушувати торкатися до своїх.
- Провести інформаційну кампанію серед учасників процесу – слідчих, прокурорів, суддів – про міжнародні стандарти допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства.

- Змінити в законодавстві назву «допит свідка чи потерпілого від сексуального насильства» на «інтерв'ю».
- Прийняти поправки до законодавства, які забезпечували б опитування дітей, що постраждали від сексуального насильства, на нейтральній території, а не у відділках міліції.
- Перейняти досвід Польщі, де суддя під час допиту знаходиться в «зеленій кімнаті» за склом і дитину повторно до суду не викликають.
- Фактори, які можуть сприяти впровадженню нових практик
- Слідчі зацікавлені у навчанні щодо допиту дітей, які постраждали від сексуального насильства. Ті, хто пройшов тренінги Ради Європи, говорять, що їм було цікаво.
- Слідчі виявляють занепокоєння станом дітей, які постраждали від сексуального насильства, бо-яться їх зайвий раз травмувати, тому практика використання спеціально обладнаних приміщень, що покликана зменшити травмування, має їх зацікавити.
- В Україні вже є чотири спеціально обладнані приміщення для допиту дітей за методикою «Зелена кімната».
- У судах наявні технічні можливості для проведення дистанційного допиту дітей.
- Україна заявила про своє прагнення до євроінтеграції, однією з умов якої є виконання Ланцеронської конвенції.
- Спеціалісти, які зараз проводять допити, дружні до дитини, готові навчати психологів (Людмила Гридковець), соціальних працівників та слідчих (представники «Ла Страда»).
- В Україні створена мережа з 19 тренерів, які вже мають досвід проведення тренінгів і готові проводити навчання щодо правильного допиту дітей, які постраждали від сексуального насильства.
- Підготовлені 30 психологів, навчені проводити допити дітей, що постраждали від сексуального насильства (організацією «Благополуччя дітей»).
- Фахівці, які працюють у сфері протидії сексуальному насильству, мають досвід створення мультидисциплінарних команд і готові поділитися цим досвідом.
- В Україні є громадські організації: «Ла Страда», «Жіночий консорціум України» та «Благополуччя дітей», тощо – які довгий час працюють у темі боротьби із сексуальним насильством проти дітей.
- Рада Європи підтримує діяльність, спрямовану на боротьбу із сексуальним насильством.
- Перешкоди на шляху до впровадження нових практик допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства
- Дитині, що постраждала від сексуальних злочинів, не призначається державний безоплатний адвокат.
- У дитини, що постраждала від сексуального насильства, немає соціального супроводу під час досудового слідства та суду, а батьки часто перебувають у шоківому стані або самі є учасниками злочину. Це призводить до того, що не робиться багато речей, які мали б покращити долю дитини, як-от: наполягання на проведенні допиту в «зеленій кімнаті», подання клопотань про проведення допиту в суді дистанційно, про видалення обвинуваченого із зали суду.
- В законодавстві не виділено окремо такої категорії справ, не прописано спеціальну процедуру розгляду на досудовому слідстві і в суді таких справ для категорії «діти, потерпілі від сексуального насильства та експлуатації». Це є однією з причин того, що слідчі не проводять допити згідно з міжнародними стандартами, які застосовуються до такої категорії людей.
- Дитина на судовому процесі може розгубитися і не відповідати на потрібні запитання, які дали б змогу виявити вину чи невинність обвинуваченого.
- Немає єдиної бази психологів, які б могли брати участь у таких допитах. Виходить, що, можливо, підготовлені психологи є, але слідчі про їх існування не знають, і у допиті замість кваліфікованого психолога бере участь перший-ліпший. Більше того, наявність такої бази не передбачена чинним законодавством.
- Не передбачено спеціальної підготовки для психологів, які беруть участь у кримінальних провадженнях щодо дітей, які потерпіли від сексуального насильства.
- Слідчі часто не знають, які психологи працюють у них на місцях.
- Відсутність ювенальної юстиції призводить до того, що одні й ті самі особи проводять допити і з дорослими людьми, і з дітьми.
- Слідчі, прокурори, судді чекають реформування міліції, прокуратури і судів і не зацікавлені в участі у тренінгах та упровадженні змін у практиці допиту.

- Представники служб у справах дітей не мають уявлення про наявні можливості оптимізації допиту дитини на всіх етапах слідства.
- Немає співпраці та контакту між представниками соціальних служб, службами у справах дітей і органами внутрішніх справ.
- З 5 наявних приміщень, які обладнані за стандартами «зелених кімнат», на контрольованій Україною території розташовані 4, а використовується лише одне.
- «Зелена кімната» при Солом'янському райвідділку Кримінальної міліції у справах дітей у м. Києві також працює не на повну потужність. Свідомо цю кімнату використовують слідчі сусідніх із Солом'янським районом: Шевченківського, Подільського, Голосіївського. В деяких випадках кімнату використовували слідчі з Дніпровського та Святошинського районів. У випадках використання кімнати представниками з інших міст це відбувалося за наполяганням на її використанні Омбудсмена чи адвоката «Ла Страда», який знає про існування кімнати.
- Більшість слідчих та інших учасників процесу в Україні не інформовані про існування «зелених кімнат».
- Немає обов'язкової законодавчої вимоги проводити допити дітей, що постраждали від сексуального насильства, за методикою «Зелена кімната».
- Учасники процесу – судді, прокурори, слідчі – часто не мають уявлення про міжнародні стандарти допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства.
- В Україні є підготовлені психологи, що можуть проводити допити дітей, які постраждали від сексуального насильства, проте вони втрачають набуті знання та навички, не маючи змоги застосувати їх на практиці.
- Немає міждисциплінарних команд, які могли б працювати з випадками сексуального насильства над дітьми.
- Експерти, які вивчали ситуацію щодо запровадження нововведень, виділяють людський чинник, тобто небажання певної категорії людей працювати по-новому. Такі люди почуваються комфортніше, працюючи за старими схемами, і впровадження чогось нового є для них виходом із зони комфорту.

Рекомендації за результатами звіту

За результатами дослідження з метою зменшення психічного травмування дітей під час досудового слідства та судового розгляду рекомендується:

- змінити назву процесуальної дії з «допит» на «інтерв'ю»; після винесення постанови про визнання дитини потерпілою приєднувати матеріали інтерв'ю без додаткового допиту;
- проводити інтерв'ю з дитиною відразу після повідомлення фактів, що свідчать про вчинення сексуального насильства, компетентним органам;
- проводити інтерв'ю виключно у спеціально обладнаному або пристосованому для цих цілей приміщенні;
- забезпечити можливість супроводу дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення;
- забезпечити проведення всіх інтерв'ю дитини (якщо виникне необхідність у додаткових діях або будуть встановлені нові факти сексуального насильства) однією й тією самою спеціально підготовленою для цих цілей особою (слідчим, психологом, суддею-слідчим);

- нормативно закріпити процедуру інтерв'ю дитини, постраждалої від сексуального насильства, під час досудового слідства та при розгляді справи у суді, максимально наблизивши її до європейських стандартів у сфері захисту прав дітей.

Такі зміни передбачають: застосування особливо-го порядку провадження у кримінальних справах щодо неповнолітніх свідків і потерпілих до досягнення ними 18-річного віку; встановлення норми щодо використання відеозапису первинного інтерв'ю дитини, постраждалої від сексуального насильства, а також дитини-свідка замість подальших її допитів та можливість долучати до судової справи матеріали кримінального провадження без безпосередньої участі дитини у суді.

ОРГАНІЗАЦІЯ:

Жіночий консорціум України

за підтримки BICE (Міжнародного католицького бюро дитини)

